

MANZŪM NASĪHAT-NĀMELERDE YER ALAN KONULAR

Mahmut KAPLAN*

Başlangıçtan itibaren edebiyatımızda önemli bir tür olarak varlığını sürdüren manzum nasihat-nâmelerde, yazıldıkları dönemin ihtiyaçları, sorunları ve amaçları doğrultusunda, hemen her türlü konuya yer verilmiştir. Genel anlamda birer ahlâk kitabı olan manzum nasihat-nâmelerde ahlâkın felsefesini yapmak yerine doğrudan yapılması istenen davranışlar övülmüş , tavsiye edilmiş; kaçınılması gereken, birey veya toplum açısından zararlı görülen davranışlar ise yerilmiş ve sakındırma yolunda öğütlere yer verilmiştir. Türk düşünce tarihi açısından da önemli birer belge olma durumundaki bu tür eserler incelendiğinde asırlara göre değişen sosyal anlayışlar daha rahat bir biçimde izlenebilecektir.

Bu incelememizde, başlangıçtan 19. yüzyıla kadar yazılmış olup tesbit edebildiğimiz bazı nasihat-nâmeler ele alınmıştır. Nasihat-nâmeler uzun mesnevi biçiminin yanı sıra, Divan edebiyatının hemen hemen bütün nazım biçimleriyle de yazılabilmektedir. Uzun eserlerde bölümler halinde öğütler, çeşitli hikâyelerle ayet ve hadislerle desteklenip veirilirken, kısa manzumelerde birer ikişer beyit halinde tavsiyeler sıralanmıştır.

Nasihat-nâmelerde yer alan konuları aşağıdaki gibi tasnif etmek mümkündür:

I.DİNÎ TASAVVUFÎ KONULAR

Osmanlı toplumunda din, son derece önemli bir referanstır. Bu açıdan hemen bütün nasihat-nâmelerde öncelikle dini-tasavvufi konular üzerinde önemle durulmuştur. Din-i- tasavvufi hayat hemen hemen bir bütün oluşturduğundan ortak başlık altında konuyu işlemenin doğru olacağı düşünülmüştür. Öğüt manzumelerinin başında önce ibadetlerin yapılması konusunda durulduğu görülür.

* Doç. Dr.

a .İBADETLER:

Nasihat-nâmelerde İslâmın temel şartları olan namaz, oruç,hac ve zekat gibi ibadetlerin yerine getirilmesi üzerinde önemle durulan hususlardır. Bu ibadetleri yerine getirme gereği ayet ve hadislerden deliller getirilerek, bunların Allah'a karşı birer yükümlülük olduğu ısrarla vurgulanır. Aşağıdaki beyitlerde bu husus açıkça dile getirilmiştir:

Budur evvelki pendüm iy karındaş
Tut emr-i Hakki olma merd-i kallâş

Duruş boynunda koma farz-ı 'aynı
Cihânda ödemekdür çâre deyni¹

Namaz:
Tâ'at-i Hakka sen eyle imtişâl
Mekr-i dünyâ ile kılma iştiğâl²

Kâhil olma kıl namâza ihtimâm
Tur otur ehl-i salât ile müdâm³

Mü'minüñ oldı çü mi'râcı namâz
Dideñi eyle bu mi'râc ile bâz

Sen kıyâs itme namâzı teklif
Cânib-i Hakdan odur bir teşrîf⁴

Oruç:
Savmdur kullarına lutf-ı Hudâ
Savma bi'z-zât ider Allâh cezâ⁵

Zekât:
Zekâtsuz hayvân u sadakasuz mâl
Ne ber-hurdâr ola bunuñ gibi hâl⁶

¹ Hızrî, *Âb-ı Hayât, Süleymaniye Ktp.Hacı Mahmut,3636, yk.94a.*

² Emiri, *Mir'âtü'l-ibrâr ve Muhtârü'l-Ahyâr, Nuruosmaniye Ktp.2584/2,yk.66a.*

³ Azmi, *Pend-nâme, Süleymaniye Ktp.Esat Ef.3473/10,yk.74b.*

⁴ Nâbî, *Hayriyye, Haz.Mahmut Kaplan, s.187, Ankara,1995.*

⁵ Nâbî, age.s.190.

Hac:
Şüstedür anda olan nāme siyāh
Olur āzāde esirān-ı günāh⁷

Sadaka:
Tutmadan nāfile her rüz siyām
Hayrdur cāyi'i itmek it'ām⁸

b. Ahirete Hazırlık: Dünya hayatını bir yolculuk olarak gören şair, bu yolculukta yol azığı hazırlama konusunda sık sık uyarılarda bulunur. Nasihat-nâmelerde , bu hazırlık cümlesinden olarak şu öğütlerle karşılaşırız:

Kişi şeytāna aldanmak gerekmez
Cehennem odına yanmak gerekmez⁹

Azıklañ yol uzak menzil irakdur
Yalın oddan yalıncaksın uzak tur¹⁰

Kamu çig işüñi hep bunda bişür
Yol uzakdur yüküñi bunda dişür¹¹

c. Heva ve Hevesi Terk etme: İnsanın gerek kendisine gerekse topluma karşı zararlı arzu ve isteklerine boyun eğmesinin doğru olmadığı üzerinde özenle durulur . Bu nedenle özellikle tasavvufî nasihat-nâmelerde bu konuda birey uyarılır; kendine çeki düzen vermesi tavsiye edilir.. Aşağıdaki beyitlerde geçii arzu ve isteklere kapılmanın zararları üzerinde durulduğu görülecektir: Kişi hevasını bırakıp kendisiyle meşgul olmalı, imanını taklitten tahkike çevirmelidir:

Ko hevāyı kendüñe meşğül ol
Menzil-i tahkike iletmege yol¹²

⁶ Yunus Emre, *Risaletü'n-nushiyye ve Divan*, (Haz. A.Gölpınarlı) İstanbul 1965,C.II.s. 63.

⁷ Nâbî, age.s.193.

⁸ Nâbî, age.s.196.

⁹ Bihiştî, *Heşt Bihişt*, Süleymaniye Ktp.M.Arif-M.Murat,19/1,yk.24b...

¹⁰ Ahmed-i Da'i, *Vasiyyet-i Nuşirevân*, İ.H.Ertaylan,Ahmed-i Dai Hayatı ve Eserleri,İstanbul 1952,s..

¹¹ Yunus Emre, age.s.83.

Hevā İskenderin hadden geçürme
Hevā ye'cücını sedden geçürme¹³

Bazı şairler, aslında Şeriatin arzularından vazgeçip yanlış işlerden uzaklaşarak Allah'a göçmek olduğunu söylerler:

Pes şerī'at arzūdan geçmek dürtür
Bātıl işlerden Haka göçmek durur¹⁴

Niçe bir cām-ı hevāsıyla olup mest ü harāb
Olasın ehl ile üftāde vü ālūde-i gil¹⁵

d. Nefis: Hemen hemen bütün nasihat-nâmelerde üzerinde en çok durulan konulardan biri insanı kötülüğü sürükleyen nefistir. Özellikle tasavvufi eserlerde, insanı Allah'a ulaşmaktan alıkayan bu kötülük isteyicinin mutlaka aşılması, terbiye edilmesi tavsiye edilir. Bunun için de bir mürişidin rehberliğinde nefsin terbiyesi önerilir:

Çıkar nefsüñ murādātın aradan
Murādātuñ bite rāh-ı fenādan¹⁶

Yunus Emre ünlü mesnevisinde nefis'e geniş yer ayırır. O'na göre nefis dokuz kişidir, daha doğrusu dokuzdur. Bu dokuz kişinin de en belirgin huyları nifak ve Tanrı'ya şirk koşmaktır:

Bu nefis oğlanları tokuz kişidür
Nifāk u şirk anlaruñ işidür¹⁷

İnsan gaflete dalıp nefsinin, arzularının kölesi olmamalıdır: Bu hususta gayeret gösterenler bağlarından kurtulur özgür olurlar:

Bend olup ğaflet ile bende-i nefis olma sakın
Himmet it k'olasın āzāde vü hem bend-güsül¹⁸

¹² Saruhanlı Gülşeni, *Dil-güşā*, Süleymaniye Ktp.Esat Ef.1403, yk.8b.

¹³ Ahmed-i Dâ'i, age.s.304.

¹⁴ Mevlânâ Eşref, *Nasihāt-nâme*, Milli Ktp.A 3258, yk.28b.

¹⁵ Fazlı, *Pend-nâme*, Süleymaniye Ktp.Esat Ef.B1.245/2, yk.8a.

¹⁶ Şemseddin-i Sivāsî, *Gül-şen-ābād*, Milli Ktp.A.849/1, yk.13a.

¹⁷ Yunus Emre, age.s.10.

¹⁸ Fazlı, age., yk.8a.

Nefsi dizginlemek, isteklerinden vazgeçirmek için ölümlle korkutmak şarttır. Bunu sağlamanın yolu mezarlık ziyaretlerinden geçer:

Nasihât dutmaz ise nefis-i ser-keş
Kubür ehliyle varup gâhi dilleş¹⁹

Tasavvufta olgunlaşmanın temel prensiplerinden biri nefis muhasebesidir. Salık, manevi yoluluğu boyunca sık sık kendini hesaba çeker, bir çeşit otokontrolden geçirir. İnsanlar öldükten sonra hesaba çekilmeden dünyada kendilerini hesaba çekip yaşamalarına çeki düzen vermelidirler. Bunu yapan ölüm sonrasında mutlu olur:

Sana tenbih idüp ol Rabb-i ekrem
Hisâbüñ olmadın sen gör dir akdem

Gel imdi eyle sen de ihtisâbı
Alıgör nefis-i bed-hüdan hisâbı²⁰

e. Allah Yolunda Çalışmak: Nasihat-nâmelerde, insanoğluna, Allah'ın kendisine elçileri ile gösterdiği, doğru yolu bulmaya çalışması tavsiye edilir. Aslında bu genelde dinin ve özelde tasavvufun de insandan beklediği husustur. İnsan doğruyu bulmak için çalışıp gayret etmeli, bu konuda samimi ve pazarlıksız olmalıdır. Bunun için de her zaman iyilikleri ölçü almalı, herkese iyilik yapıp ahiret azabını düşünerek günah işlemekten kaçınmalıdır:

Kişi dünyada sa'y itmek gerekdür
Yoluñ toğrusına gitmek gerekdür²¹

Gönül, Hak yolunda gayret gösterirken riyadan kaçınıp ihlasla yol almalıdır:

Râh-ı Hakda eyle iy dil ğayreti
Sıdk ile göster dem-â-dem sîreti²²

¹⁹ Muhyüddin Kadîrî, *Nasihât-nâme*, Milli Ktp.F.B.304, yk.18a.

²⁰ Şemseddin-i Sivâsî, *Mir'atü'l-ahlâk* ve *Mirkâtü'l-eşvâk*, Süleymaniye Ktp.Fatih,2835, yk.177a..

²¹ Bihîştî, *age.*, yk.68a.

²² Emiri, *Mir'atü'l-ibrâr*, yk.68a.

Günah kirlerinden temizlik ve iyi işleri alışkanlık edinmek , ahiret azabını düşünmekle sağlanabilir:

Tâhir ol dâ'im salâhı pîşe kıl
Hem 'azâb-ı dūzahı endişe kıl²³

Kişi nefsi kendi haline terk etmemeli,doğru yola gitmek için çaba göstermelidir:

Gözün görür iken gel Hak yolına
Komağıl nefsünü kendüligine²⁴

Aslında insan, bu dünyaya kulluk etmek için gönderilmiştir:

Bilür misin niçün geldün cihâna
Seni kulluğ için yaratdı Sultân²⁵

f. Riyâ (gösteriş,ikiyüzlülük) :İnsan, ibadetlerinde, yaptığı iyiliklerde gösteriştten uzak durmalıdır. Çünkü gösteriş karışan iyilik, sahibine bir yarar sağlamaz. Bu sebeple nasihat-nâmelerde “riya” ençok işlenen konulardan olmuştur. Riya, ibadeti ve iyiliği yok eder: Riya, insan için manevi bir felakettir. Allah'ın yüceliği karşısında gösterişe sapmak yakışmaz:

Riyâ âfetdür âfet eyyühe'n-nâs
Riyâ a'mâli kılur köhne kir pas²⁶

Sakinğil zerk ile kibr ü riyâdan
Utan 'izz ü celâl-i Kibriyâdan²⁷

Gösteriş düşkünü ikiyüzlü insanlar, yaptıkları ibadetlerden bir yarar sağlayamazlar. Böylelerin ibadetleri Allah katında makbul değildir.Hz. Muhammed böylelerini çok kınamış, insanları gösteriştten uzak durmaları konusunda önemle uyarmıştır:

²³ Azmi, *Pend-nâme*,yk.74b.

²⁴ Yunus Emre,age.s .83.

²⁵ Ahmed Fakih, *Çarh-nâme*,F.İz, *Eski Türk Edebiyatında Nazım*,s.109.

²⁶ Cemâlî, *Risâle-i Durûb-ı emsâl*,Süleymaniye Ktp.Rşd.593, yk.54a.

²⁷ Ahmed-i Dâ'î, age.s.305.

Mürâ'inüñ şekâvetdür nasîbi
Anı eyle dimişdür Hak Habîbi²⁸
Aslında riya, Allah'tan gafletin bir sonucudur.:
Riyânuñ tohmı ğafletdür Hudâdan
Dahı ğaybetdür ol zât-ı 'ulâdan²⁹

Denebilir ki hemen her dönemde yazılan nasihat-nâmelerde riya konusu işlenmiştir. Bir çok şair mürailerin çoğalmasından yakınmış; bunu dönemlerinin kötü gidişinin delili saymıştır:

Bu kavm içinde çoğaldı mürâyı
Uzadur taylasanı vü ridâyı³⁰

g. Ucb (Kendini beğenmişlik): Bu kavram, nasihat-nâmelerde yer alan önemli dinî terimlerden biridir. İnsanların ucbdan şiddetle sakındırıldığı görülür: İnsan ölümsüz değildir; bu yüzden kendini beğenmekten vazgeçmelidir. Kendini beğenen kendine kötülük etmiş olur, bu tavırlarıyla döneminin Firavun'u olabilir:

İy dil-i bi-çâre'ucbı ko hemân
Kimse kalmaz bu cihanda câvidân

Düşman olmak kendüñe hod nâ-sezâ
'Ucb ile kalbe irişür çok ezâ

'Ucb iden Fir'avn-ı vakt oldı hemân
Muktezâ-yı nefis olur gâyet himân³¹

h. İhlâs (samimiyet): Riyânın zıddı olan ihlâs, riyâ ve mürâî kelimelerinin geçtiği her yerde alternatif olarak yer almaktadır. Doğruluk, dürüstlük ve sadece Allah rızası için hareket etme anlamlarını içeren ihlâs, makbul bir sıfattır: İhlâssız amel tuzsuz yemek gibidir. İbadetin eksiksiz olması isteniyorsa kişi ihlâslı olmalıdır:

²⁸ Bihiştî, age ,yk.7b.

²⁹ Şemseddin-i Sivasî, *Mir'âtü'l-ahlâk*,yk.122a

³⁰ Güvahi, *Pend-nâme*,Haz.Mehmet Hengirmen, Kültür ve Turizm Bak.Yay.Ankara 1983, s.171.

³¹ Emirî, *Mir'âtü'l-Ebrâr*, yk. 48b.

Pes ihlās olmasa bu cümle a‘māl
Nemeksüz aş gibidür itme ihmāl³²
Eger olsun dir iseñ tã‘atuñ hās
Duruş kim tãz tutsun āb-ı ihlās³³

i. Tevbe (Yapılan fenaliğa pişman olma): Bu terim, “mücadele” kavramı ile birlikte kullanılır. Günahları, bir daha işlememeye kesin karar vermek anlamına gelen tevbe, olumlu bir dînî davranış olarak beğenilir; tevbe edenin günahlarından arınacağı hatırlatılır:

Tevbe iden dir günāhından Resūl
Tevbesi ol dem anuñ olur kabūl³⁴

Aynı zamanda tevbe, günahları, sevaplara dönüştürür; kulun tevbesiyle Arş titrer:

Seyyi’ātuñ hasenāta kıla tebdil ol an
Tevbe-i ‘abd ile lertzān olur ‘arş-ı a‘lā³⁵

i. Şükür: Allah’ın verdiği nimetlere teşekkür anlamına gelen şükür, nimeti artırma özelliğine sahiptir. Şükür, Allah’ın verdiğini yine onun yolunda harcamayı gerektirir:

Hakikatde budur bil şükr-i ni‘met
Kılasın ni‘met ile Hakka hidmet³⁶

İnsan olarak yaratılmak da şükrü gerektirir zira insan yük taşıyan bir eşek de olabilirdi:

Şükür kıl ki arkanda har yükü yok
Degül har beşersin şükür eyle çok³⁷

Allah, vermiş olduğu nimetlere karşı şükür edilmesini bekler. Şükür bir görevdir; nimetin devamı için vesiledir:

Ni‘met-i Hakk’a şükre it ülfet
Kıl anuñla idāme-i devlet³⁸

³² Ş. Sivasî, *Mir’atü’l-Ahlāk*, yk. 109a.

³³ Bihiştî, *Heşt Bihişt*, yk. 7b.

³⁴ Cemalî, *Nasihât-nāme*, yk. 33b.

³⁵ Adnî Recep Dede, *Pend-nāme*, Milli Ktp.A.3112, yk. 5b.

³⁶ Ş. Sivasî, *Mir’atü’l-Ahlāk*, yk. 129a.

³⁷ Za’îfî, *Bâğ-ı Bihişt*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan, 822/1, yk. 34b.

³⁸ Ş. Karaçelebi-zade, *Gülşen-i Niyâz*, Süleymaniye Ktp.Esat Ef..2405/2,67a.

j. Zikir (Allah'ı anma): Tasavvufta önemli kavramlardan biri olup Allah'ı çeşitli isimleriyle anma anlamına gelen zikrin erdemi büyüktür: Zikir aynı zamanda kişi için vayıdır:

Fezkurū'illāhe kıyāmen ve ku'ūd emri
Zikr vācib idügin her nefes eyler imā³⁹
Otursa halka-i zikre çü zākir
Melekler gökden inüp ola şākir⁴⁰

k. Kazâya Rızâ: Kaza, olacağı ezelden Allah tarafından takdir olunan şeylerin meydana gelmesidir. Kazâya rızâ da takdire boyun eğme, ondan hoşnud kalmadır. İnsan, her durumda kazâya rızâ göstermelidir; çünkü insan mutluluğa, devlete salt kendi çabasıyla ulaşamaz. Kul kaza okuna rıza ile karşı durmalıdır:

Beni devlete sa'yüm iltür dime
Ki salmaz hümā sāye her ādeme⁴¹

Kazā tūrin itmez çü her nesne red
Kül itsün rızādan siper aña sed⁴²

Rızâ, kulun Allah'ın emirlerine dosdoğru uyması anlamında da kullanılır:

Rızâ oldur ki kul kendi rızāsın
Çıkarup gözleye emr-i Hudā'sın

Ne kim kasm oldu ise ola rāzı
Berāber göre külhanla riyāzı⁴³

l. Zühhd (nefsini zevk ve arzulardan çekerek kişinin kendini ibadete vermesi):

Bilhassa tasavvufî nasihat-nâmelerde, günahıtan kaçınma, sâlih amel işleme olarak nitelendirilen zühde büyük önem verilir. Zühhd Allah'a ulaşmak isteyen kişi için şarttır:

³⁹ Adnî Recep Dede, *Pend-nâme*, yk. 5b.

⁴⁰ Cemalî, *Nasihât-nâme*, yk. 34a.

⁴¹ Za'îfî, *Bâğ-ı Bihîşt*, yk. 34a.

⁴² age.yk. 35b.

⁴³ Ş. Sivasî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, yk. 88b.

Sâlisen zühd gerek ya'ni salâh-ı a'mâl
Sıdk ile cümle-i tâ'atı olasin 'âmil⁴⁴

m. Dünyayı Terk Etmek: Nasihat-nâmelerde bu başlık altında dünya zevk ve nimetlerini isteyerek terk etmek; bu yolla kemâle ermek konusu bir çok eserde vurgulanmıştır.. Dünya sevgisi, bütün hataların başı olarak görülür. Dünyayı terk etmek için önce kalbin dünya sevgisinden arınması gerekir:

Gönülde dutma dünyâ sevgüsini
Ki yoldan iyledür ol sevgü sini

Anuñ kim yok bekâsı i'tibârı
Nesine aldanur 'akl ıssı bâri⁴⁵

Bırak kalbüñden evvel mâsivâyı
Ki terk eyle kamu hırs u hevâyı⁴⁶

Sâlik çalışıp çabalayıp kalbi temizlemeye mecburdur:

Cehd it kim olasin sâfi-derün
Kim görine saña eşkâl-i birün⁴⁷

Dünyayı bugün terk eden kişinin, imanı sağlamlaşmış demektir:

Şu kişi kim bugün dünyâsı terkdür
Yakin bilgil anuñ imânı berkdür⁴⁸

Bu bakımdan dünyayı kalben terk etmek ibadetlerin en makbulü sayılır; ancak bu yolla gözdeki gaflet örtüsü kaldırılabilir:

Terk-i dünyâ afdal-ı tâ'at durur
Kasd-ı terki ahsen-i niyyet durur⁴⁹

Hubb-ı dünyâdur hicâb-ı merd-i din
Terkin uran bi-gümân olur yakın⁵⁰

⁴⁴ Fazlî, *Pend-nâme*, yk. 8b.

⁴⁵ Ahmed-i Da'î, *Vasiyyet-i Nuşirevan*, age. S. 304.

⁴⁶ Cemalî, *Nasihat-nâme*, yk. 8a.

⁴⁷ Gülşenî, *Dil-Güşâ*, yk. 11a.

⁴⁸ Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*, age.s. 77.

⁴⁹ Gülşenî, age. yk. 9a.

⁵⁰ age. Yk. 10a.

Gel iy dil bu fenādan kıl ferāgat

Ki bunuñ terki durur cāna rāhat⁵¹

Dünya, sevgi duygusu olmayan kötü huylu bir kadın gibidir:

Bu dünyā bir zen-i nā-mihr ü bed-hū

Veli kendü nihāndur gösterür rü⁵²

Dünyanın fani olduğu hatırlatılarak ondan vazgeçilmesi teşvik edilir:

Diye Allāh bu dünyā-yı deniye

Kanı sende olan zevk ü beliyе

.....

Saña milküm diyü da'vā idenler

Kanı senüñ için kavğa idenler⁵³

Dünya sevgisinden vazgeçirmek için bazen çok sert ifadeler kullanıldığı ve kıyamet dehşetinin hatırlatıldığı da olur:

Kıyāmet kopdı siz dünyādan el çekmez usanmazsız

Zamān devr-i Mehdi'dür nüzül itmekde Rūhu'llāh⁵⁴

Kıyāmet dehşetinden ay ile gün

Kararup nūrları gidiser ol gün

Kıyamet kopuna yürekler de korkularından kopar:

Kitābet eylediler hep melekler

Kıyāmet kopıcak kopar yürekler⁵⁵

n. Uzlet: Dünyadan el etek çekip yalnız, bir köşede ibadetle meşgul olmak şeklinde tanımlanabilen uzlet, dünyayı terk etmenin yolu sayılmıştır:

Otur bu hāne-i halvetde tenhā

Dilüñde zıkr ola göñlüñde Mevlā⁵⁶

Dünyada safa uzlettedir; insanların kötülüklerinden başka türlü kurtulmak mümkün değildir:

Sorarsañ nedür 'ālem içre safā

Kılup 'uzleti çekmemekdür cefā

⁵¹ Hızrî, *Ab-ı Hayât*, bk. 30a.

⁵² Hızrî, *Ab-ı Hayât*, bk. 34a.

⁵³ Cemalî, *Nasihât-nâme*, bk. 28a.

⁵⁴ Veysî, *Nasihât Yollu Manzume*, Age. S. 118.

⁵⁵ Cemalî, *Nasihât-nâme*, bk. 26a-26b.

⁵⁶ Ş. Sivasî, *Gülşen-Abâd*, bk. 9b.

Yaranmaz mizâcına halkuñ tamâm
Dilüñden çekersin belâyı müdâm⁵⁷

o. Aşk: Aşk, mecazî ve hakikî olmak üzere her iki anlamıyla da nasihat-nâmelere konu olmuştur. Tasavvufî manzumelerde ilahî aşk ile ilgili öğütler verilip mecazdan sakınılması yolunda tavsiyelerde bulunulmuştur:

Görinürken saña her yirde Cemâl-i mutlak
Bir avuç âb u gilûñ hüsnine olma mâyil⁵⁸

Evrenin binası aşk ve sevgi üzerine kurulmuştur; makamların en yüesi aşk makamıdır:

Bu 'ulviyyât u süflinüñ binâsı
Mahabbet üzredür şâhum esâsı

Mahabbetdür makâmât üzre 'âli
Mahabbet ehli bilür iş bu hâli⁵⁹

Aşıkın hayatı zahmet ve sıkıntı içinde geçmesine rağmen, şahlıktan kaçır, gedâ olmaktan çekinmez:

'Aceb hoş geçer 'âşikuñ her demi
Ki görür gehi zahm u geh merhemi
Kaçar şâhlikdan kalur hoş gedâ
Ümid ile dutar gedâyide câ
Elem câmın içüp dem-â-dem yudar
Çeker acılar datlu hurrem yudar⁶⁰

ö. Adâvet (düşmanlık): Aşk kavramının zıddı olan adâvet, kötülünen sıfatlardandır. Adâvetin en kötüsü de Hakk'a ve Peygambere karşı olan adâvettir, bunun da göstergesi ibadetin kişiye ağır gelmesidir:

Adâvetdür o bâb-ı pür-hasâret
Hudâ vü hem Resüline tamâmet

⁵⁷ Cinanî, *Cilâu'l-Kulûb*, Adnan Ötügen İl Halk Ktp.(Cebeci),61yk. 70b.

⁵⁸ Fazlî, *Pend-nâme*, yk. 8a.

⁵⁹ Şemseddin-i Sivasî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, yk. 154a.

⁶⁰ Za'ifî, *Bâğ-ı Bihişt*, yk. 22a.

‘Adāvetde budur evvel ‘alāmet
Aña ğāyet sakil ola ‘ibādet⁶¹

İnsanlara düşmanlık etmek de hoş karşılanmaz; sosyal hayatta insanlarla iyi geçinmenin yollarını aramak şarttır. Öğütler, “müdārâ” iyi geçinme yönündedir:

İtme tekāsülde müdārâyı bil
Emgek olmazsa gerek tatlu dil⁶²

II. GENEL AHLÂKLA İLGİLİ KONULAR

Osmanlı İmparatorluğunda temel vasıflarıyla ahlâkı belirleyen İslâm dinidir. Bu açıdan bakıldığında böyle bir başlığa gerek duyulmayabilir; ancak, bu başlık altında daha çok ferdî, olumlu ve olumsuz huylar, alışkanlıklar ve davranışların işlenmesi söz konusu olduğundan ayrı bir bölüm halinde verilmesinde yarar görülmüştür. Bun göre:

A- Kişide Bulunması Gereken Sıfatlar:

a. Kanaat (tok gözlü olma, olanla yetinme): İnsan, rızkına razı olmalı; onunla yetinmesini bilmelidir. Bu kavramla anlatılmak istenen insanın karamsarlığa düşüp, aynı zamanda hırsla da kapılarak yanlış işler yapmamasıdır. Kanaatle insan, nefsin sınırsız isteklerini yenerek dünyanın gürlüğü ve patirtisinden kendini kurtarabilir:

Kanā‘atde ol baht u rızkuña sen
K’ezel hisse-i kismetüñdür gelen

Kanā‘at tuvānger ider ādemi
Hārise virür fakr hırs u ğamı⁶³

“Kanaat tükenmez bir hazinedir.” Hadisi bu konuda sık sık tekrarlanır:

Gel iy genc isteyen kim yok fenâsı
Kanā‘at it ki ayrılmaz bekâsı⁶⁴

Kanaat aynı zamanda bir tasavvuf kavramı olarak da önemlidir:

⁶¹ Ş. Sivasî, age. Yk. 171a.

⁶² Emirî (Diyarbakırlı), *Nasihât-nâme*, Milli Ktp.2669/9, yk. 139a.

⁶³ Za’ifi, *Bâğ-ı Bihişt*, yk. 36b.

⁶⁴ Güvahî, *Pend-nâme*, M. Hengirmen age. S. 137.

Kanā‘at fakr ile uş gele şimdi
Bakadur düşmene gör nide şimdi⁶⁵

Kanā‘at geldi oturdu taht oldı
Harāmiler hemān yollarda kaldı⁶⁶
Kanaat mutluluk sebebi olarak görülür:

Dā‘imā iy dil kanā‘at pişe kıl
‘Ākıbet ahvālini endişe kıl

Merd-i kāni‘dür cihānda kāmķār
Ol kanā‘at kūşesinde nāmķār⁶⁷
Kanaat zenginliktir:

Bulınur hod kanā‘at içre ğinā
Hırs ile dāme düşme mürġ-āsā⁶⁸

b. Sabır: Her zorluġa karşı dayanma gücü veren sabır, kişide bulunması gereken özelliklerden biridir. Sabırlı olmak insana devlet getirir; rahat ve huzur verir:

Sabır kande-y- ise eylükdür işi
Müdām āzād ider yād u bilişi

Sabırlu devleti dā‘im olısar
Nasibi sabr olanlar uluyısar⁶⁹

Sabr miftāh-ı genc-i devletdür
Sabr miftāh-ı künc-i rāhatdur⁷⁰

Dilā sabr it irür Hakdan ‘ināyet
Erüñ başından olmaz dūr devlet⁷¹

Sabır acıdır ama meyvası tatlıdır:

⁶⁵ Yunus Emre, *Risāletü'n-Nushiyye*, A. Gölpınarlı age. S. 15.

⁶⁶ age. S. 20.

⁶⁷ Emiri, *Mir'âtü'l-Ebrâr*, yk. 61b.

⁶⁸ Şeyhülislam Karaçelebi-zāde, *Gülşen-i Niyâz*, yk. 66a.

⁶⁹ Yunus Emre, *Risāletü'n-Nushiyye*, age. S. 54.

⁷⁰ Ş. Karaçelebi-zāde Abdulaziz, age.yk. 66a.

⁷¹ Cemalî, *Risāle-i Durub-ı Emsâl*, yk. 57a.

Olur gerçi sabr eylemek telh-bār
O telhüñ velī sonda şīrīni var⁷²

Sabır, genişliğin ve rahatın anahtarıdır:

Yücelür ivmek ile ğam yapısı
Açılır sabr ile şādī kapısı⁷³

Ancak sabır, güçlü insanlardan bulunur:

Belā sabrı kaviler hāletidür
Nebilerle velīler hāletidür⁷⁴

c. Tevekkül: Kişinin elinden geleni yaptıktan sonra işi Allah'a bırakması demek olan bu kavram, nasihat-namelerde çok kullanılmaktadır. İnsan her işinde tevekkül etmeli; her zaman tevekkül kalesini sığınmasını bilmelidir :

Mā-sivā fikrini gider mutlak
Eyle her kārūnda tevekkül-i Hak

Fe-huve hasbuhu buyurdu ilāh
Pes tevekkül hisārın eyle penāh⁷⁵

d. Edeb (iyi terbiye) Hayâ (utanma): İnsanda bulunması gereken bu önemli iki sıfat, hem dînî hem de ferdî yönleriyle işlenmiştir. Edeb üzere olan, iki dünyada da rahat eder:

Edeb üzre olan fāni cihānda
Muzaffer oldu hem bunda hem anda⁷⁶

Hayâlî olan, yani halktan utanandan, halk da utanır:

Meşeldür utanandan utanur halk
Hayāsuz olur 'ālemde olan 'alk⁷⁷

⁷² Cinanî, *Cilâ'ül-Kulûb*, yk. 39a.

⁷³ Güvahî, *Pend-nâme*, age. S. 247.

⁷⁴ Bihiştî, *Heşt Bihişt*, 20b.

⁷⁵ Ş. Karaçelebi-zâde, *Gülşen-i Niyâz*, yk. 65b.

⁷⁶ Za'ifî, *Bâğ-ı Bihişt*, yk. 5b.

⁷⁷ Cemâlî, *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*, yk. 54a.

e. Sıdk (doğruluk): Bu kavram hem dînî-tasavvufî hem de ferdî bir özellik olarak konu edilmiştir:

Ger dilerseñ hâcetüñ ola revâ
Sıdkı iy dervîş idüñ gel pişvâ⁷⁸

Toğurlık cümlesinden yüksek üzer
Toğurlık besleyenler 'arşda gezer'⁷⁹

f. Tevazu (Alçakgönüllülük): Alçakgönüllülük, dînî-tasavvufî boyutlarının yanında toplum ilişkilerinde de önemli bir sıfattır. Hem tasavvufî hem de sosyal muhtevalı nasihat-nâmelerde tevazu konusu üzerinde önemle durulur. Çünkü tevazu, Hz. Muhammed'in ahlâkının da en önemli yanındır:

Elini kimseye öpdürmege men' eyler idi
Nerede olsa cülüs eyler idi bi-pervâ⁸⁰

Ana ta'zim idene dirdi ene'bn'imer'a
Degülem mir ü melik belki de bir abd-i Hudâ

İnsan topraktan yaratıldığından, toprak gibi alçakgönüllü olmalı; büyüklük taslamaktan kaçınmalıdır, tkopraktan yaratılan insan toprak gibi olmalı, ateşten yaratılan şeytana benzememelidir:

Hudâ çün yaratdı seni hâkdan
Pes üftâdelük eyle iy hâki-ten

Ko serkeşlük ü hırsı ol çün emin
Çü hâkisin olma sakın âteşin⁸¹

Tevazu, Hz. Muhammed ile Ali'nin özelliğidir:

Tevâzu' yolu râh-ı Murtaza'dur
Ki anuñ sâliki ol Mustafâ'dur

.....

⁷⁸ Gülşenî, *Dil-Güşâ*, bk. 25b.

⁷⁹ Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*, age. S. 103.

⁸⁰ Adnî Receb Dede, *Pend-nâme*, bk. 4a.

⁸¹ Za'ifî, *Bâğ-ı Bihîşt*, bk. 26b.

Bu deñlü eyler iseñ nefsi tahkir
Bulasın rüz-ı ferdâ anca tevkir⁸²

Alçakgönüllülük yücelme sebebidir:

Tevâzu‘ kıl elüñden gelse yüz yüz
Ki dimişler basılmaz yirdeki yüz⁸³

Hz. Muhammed, Allah tarafından övüldüğü, en güzel ahlâk üzere
yaratıldığı gibi gayet alçakgönüllü idi:

‘Alâ hulkin ‘azim ile Yaradan zâtuña meddâh
Ki gönlüñ ğâyet alçakdı sen iken cümleden a‘lâ⁸⁴

Sufi, tevazu sahibi olan kişidir, büyüklenmez:

Sûfi oldur k’ola ehl-i tevâzu‘
Tekebbürlük idüp kaldurmaya baş⁸⁵

Kişi, dünya makamının yüksek olmasından dolayı
gururlanmamalı, tevazu içinde olmalıdır:

Nice kim tahtuñı eyler yüce Hak
Tevâzu‘birle olsun gönlüñ alçak⁸⁶

Aşaklıkla kanâ‘at hoş yâr oldı
Ne ister iseñ anlarda var oldı⁸⁷

Ol ğanî-tab‘ u tevâzu‘-pîşe
Sâl gülistân-ı refâha rîşe⁸⁸

Alçakgönüllülük her zaman insana yaraşır bir davranıştır:

Tevâzu‘ her zamân insân işidür
Tekebbürlük beli şeytân işidür⁸⁹

⁸² Ş. Sivasî, *Mir‘atü’l-Ahlâk*, yk. 61a,-64a.

⁸³ Güvahî, *Pend-nâme*, age. S. 125.

⁸⁴ Muhyüddin Kadîrî, *Nasihât-nâme*, yk. 3a.

⁸⁵ Günahkâr, *Nasihât-ı Günahkâr*, Türk Tarih Kurumu Ktp.T.Y.422, yk. 9a.

⁸⁶ Ahmed-i Da‘î, *Vasiyyet-i Nüşîrevân*, age., s. 305.

⁸⁷ Yunus Emre, *Risâletü’n-Nushiyye*, age. S. 35.

⁸⁸ Nâbî, age.s.223.

⁸⁹ Cemalî, *Risâle-i Dürûb-ı Emsâl*, yk. 55a.

g. Çalışıp Kazanmak: Kişinin geçimini sağlamak için çalışması gerektiği vurgulanarak, köle gibi çalışıp bey gibi yemenin zevki hatırlatılır:

Hemişe eyle kazancuña sa‘yi
Dürüş kul gibi işle beg gibi yi⁹⁰

Çalışan kaçan kisbe çāker gibi
Helāl olur şir-i māder gibi⁹¹

Başlanılan işin bitirilmesi gerektir:

Ne iş kim başlasañ anı tamām it
Ki işler yüz tuta saña tamāmet

Eyü olsun işüñ çü sen eyüsin
Eyüler her işüñ eyler eyüsin⁹²

B. Kişide Bulunmaması Gereken Sıfatlar

a. Nifak (bozgunculuk): Ara bozuculuk, toplumun hiçbir kesiminde hoş karşılanmaz Bu yüzden nasihat-nâmelerde ara bozucu kimselerle arkadaşlık etmek yerilmiştir:

Gel münāfıkla eyleme sohbet
Ādem eyler mi div ile ülfet

Pek sakın sırruñı münāfıktan
Yok zarar gerçi yār-ı sādıkdan⁹³

İtme tezvîr ü nifâkı mu‘tād
Ki ider kasr-ı vefâyı ber-bâd⁹⁴

b. Buhl (cimrilik): İnsanda olmaması gereken sıfatlardan biridir. Buhl, birlikte hırs ve tamai da getirdiğinden, nasihat-nâmelerde her zaman kınanmıştır:

⁹⁰ Güvahî, *Pend-nâme*, age. S. 157.

⁹¹ Cinānî, *Cilâ’ül-Kulûb*, yk. 69a.

⁹² Ahmed-i Da’î, *Vasiyyet-i Nuşirevân*, age. S. 303.

⁹³ Ş. Karaçelebi-zâde Abdulazîz, *Gülşen-i Niyâz*, yk. 67a.

⁹⁴ Nâbî, age.s.229.

Buhl idüp itme kendüñi hâriş

Olma gencür-ı hâdiş ü vâriş

Bir ihtiyaç sahibi sana geloğünde iyilik kapısını yüzüne kapama:

Toğrılup geldiğünde hâcet mend

Der-i lutfi yüzine eyleme sed⁹⁵

Bahil kişi cennete giremez; çünkü cimrilik nefsi emmarenin özelliklerinden biridir:

Resülün buyruğudur girmez iy merd

Bahil uçmağa vü tamuya cömerd⁹⁶

c. Tama (açgözlülük): Açgözlülük bir hapishanedir; kişi kapatıldı mı kurtulması zordur. Tamahkâr olanlardan dost olmaz. Bütün açgözlülüklerine rağmen dünyada, böylelerin doyduğunu gören olmamıştır.

Tama' habsine düşdüm çıkımanın

Katı berkdür divârı yıkımazın⁹⁷

Tama' ehlini her kim dost sana

Kazık kakmak gibi olur samana⁹⁸

Cihânda görmeyiser gördiği yok

Tama' kârûñ kimesne karnını tok⁹⁹

d. Kızb (yalan): İnsana yakışmayan sıfatlardan biridir. Bu bakımdan nasihat-nâmelerde yalandan sakındırmak için öğütler verilmiş, kişiler uyarılmıştır. Yalancı, toplumda utanç içinde yaşamak zorundadır. Dilin yalandan arınması gerektir:

Dilerseñ görmeyesin haclet ü şerm

Yalan sözde dilüñi eyleme germ¹⁰⁰

⁹⁵ Ş.Karaçelebi-zâde Abdülaziz, *Gülşen-i Niyâz*, yk.66b..

⁹⁶ Güvahîf, *Pend-nâme*, age.s. 226.

⁹⁷ Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*, age. S. 13.

⁹⁸ Güvahîf, age. S. 111.

⁹⁹ age. S. 134.

¹⁰⁰ age. S. 216.

Hilāfuñ yoğ ise kevlüñde lāf it
Hilāf-ı kavlı ile olmaz hilāfet¹⁰¹

Başkalarına iftira etmek de kötü bir sıfat olup inanmış insana yakışmaz:

İtme bir kimseye sakın bühtān
Ki degüldür o lāyık-ı imān¹⁰²

e. İsrāf (gereksiz harcama): İsrāf, Kur'anda çeşitli ayetlerle yasaklanmıştır:

İmdi hāruñ sen telef kılma sakın
Hak dimişdür lā-yuhibbu'l-müsrifin¹⁰³

Veli isrāfdan dahı hazer kıl
Esirgeyen esirgenci olur bil¹⁰⁴

f. Tûl-ı Emel (tükenmez arzu): Ölümü hatıra getirmeyecek derecede olan arzular, hayaller tûl-ı emel olarak adlandırılır ve nasihat-nâmelerde kınanır:

Emel oldur ki zıkr itmez memātı
Bekā -y-ile recā eyler hayātı

Uzak sanular eyler anda nā-dān
Bunı fehm eylemez kim çıka yalan¹⁰⁵

Tûl-ı emel, bir ham sevda olarak görülür; bunun insana bir yarar sağlamayacağı vurgulanır:

Va'de-i ferdāya olmagıl yakın
Va'de bir sevdā-yı hāmdur gey sakın

Halkı iflāh eylemez sevdā-yı hām
Nakd-i zer kāsıd kımāş mālı harām¹⁰⁶

¹⁰¹ Ahmed-i Da'î, *Vasiyyet-i Nûşirevân*, age. s. 302.

¹⁰² Ş. Karaçelebi-zāde Abdullaziz, age., yk. 68a.

¹⁰³ Şemsî, *Deh-Mürg*, Milli Ktp. F. B. 321, yk. 37b.

¹⁰⁴ Güvahî, *Pend-nâme*, age. s. 227.

¹⁰⁵ Şemseddin-i Sivasî, *Mir'atü'l-Ahlāk*, Sül. Fatih, 2385, yk. 18a.

¹⁰⁶ Şemsî, *Deh-Mürg*, Milli Ktp. F. B. 321, yk. 37b.

g. Haset (kıskançlık):Başkalarının sahip olduklarını kıskanmak, kıskanana sürekli bir acı verir. Bu bakımdan haset hiçbir zaman iyi karşılanmaz:

Eger diñler isen diyem nasihat
Hasedle hıkddan sakın be-ğāyet

.....

Hasūd bir kişidür dā'im o rencūr
Vücūdi sağ iken renc ile makhūr¹⁰⁷

“El-hasud lā-yesud” (hasetçi onmaz) sözü de bu huyun kötülüğü hakkında kullanılır:

Pendümi gūş kıl hasūd olma
Mazhar-ı sırr-ı lā-yesūd olma¹⁰⁸

h. Gıybet (başkalarını çekiştirmek):İslâmiyetin çirkin gördüğü sıfatlardan biridir. Kur'an-ı Kerim'de şiddetle kınanan bu huy, nasihat-nâmelerde de çok işlenmiştir. Gıybet , kişinin kardeşinin etini yemek olarak görülür:

Niçe yirsiz didi kardaşuñızı
Sever misiz yimek yoldaşuñızı¹⁰⁹

Gıybet, kişinin ağzında “hayız” olarak kabul edilir. Koğucu Allah'ın rahmetinden mahrum kalır. Bu yüzden de koğuculuk dince yasaklanmıştır:

Kişinüñ hayzıdur ağzında ğıybet
Ki ğıybet söyleyen bulmaya rahmet

Aklı olan koğuculuk yapmaz. Koğuculuğu bırakanın hazinesi dolu olur:

Eger var ise 'akluñ ğıybeti ko
Ki ğıybet koyanuñ haznesi tolu¹¹⁰

İnsan, sadece yararlı olduğuna inandığı zaman konuşmalıdır:

Ğıybet ile anda sen açma dehen
Bes müfid olandan eyle sen suhan¹¹¹

¹⁰⁷ Yunus Emre, *Risâletü'n-Nushiyye*, age. s. 60.

¹⁰⁸ Ş. Karaçelebi-zâde Abdulazîz, *Gülşen-i Niyâz*, yk. 67b.

¹⁰⁹ Cemalf, *Nasihât-nâme*, yk. 30b. *Kur'an*, Hucurat Suresi âyet 12.

¹¹⁰ Yunus Emre, age. s. 87.

¹¹¹ Emirî, *Mir'atü'l-Ebrâr*, Nuruosmaniye Ktp. 2584/2, yk. 66a.

i. Başkalarını Kınama: Başkalarının kusurlarını araştırmak ve bunlarla alay etmek iyi karşılanmaz. İnsan önce kendi kusurunu görmeli, başkasının kötülükleriyle vakit geçirmemelidir:

Özüñi ırlamaz ayruğı sunar
Ki toğrı kim var ise anı kınar¹¹²

Ko ayruklar sözini sen seni güť
Kınama kimseyi sen işit öđüt¹¹³

Başkalarının ne aybını araştır, ne de söylediklerine kulak ver; sana başkasının eksiklerini söyleyenler, yarın senin kusurlarını da söylemekten çekinmezler. Bunun için kimseyi kötöleme, insanlarla iyi geçinmeye çalış:

Zemmine sen hiç kesüñ eyleme meyl
Görmeyeler tā seni mişl-i hubeyl¹¹⁴

Bu konuda insanın yakışan görölen kusuru, ayıbı örtmektir:

Mesāvi idüp urma cānuña ot
Gözüñle gör etegüñle hemān ört¹¹⁵

i. Gadab (öfke- kızgınlık): Gadab her zaman insana zarar veren ve Müslümana yakışmayan bir sıfat olup ancak sabırla iyileştirilebilir:

Boşu kimde-y-ise imānı gider
İmān gerek ise varını gider

Öfkenin işi sapkınlıktır, küfürdür:

Boşu işi hemān küfr ü dalaldur
Ne‘ūzu bi’llāh ol ayruksı haldur¹¹⁶

İnsan, öfke anında gayet sabırlı olmalıdır:

Ėadab vaktinde gey sabr it halim ol
Hakikatde sabūr Oldur halim Ol¹¹⁷

¹¹² Yunus Emre, age. s. 42-43.

¹¹³ age. s. 98.

¹¹⁴ Emiri (Diyarbakırlı), age. yk. 139.

¹¹⁵ Güvāhî, age. s. 222.

¹¹⁶ Yunus Emre, age. s. 40.

¹¹⁷ Ahmed-i Dā’î, age. s. 304.

j. Kin GütmeK: İnsanlara kin beslemek hem dinî hem de sosyal bakımdan iyi karşılanmaz.. İnsanlara, develer gibi kin tutmak yakışmaz. Kin tutmak, hadislerde de kötülenmiştir:

Bunı cān gūşına gel gūşvār it
Hadīs-i Mustafādur üstüvār it

Sakın üştür mişālî tutmağıl kīn
Ki bir kalbe sığışmaz kin ile dīn¹¹⁸
Dilde neyler şütr gibi kine
Eyle tathīr kīneden sīne

Düşmanının düştüğü üzüntü seni sevindirmesin, zira üzölmek sıradır:

İtmesün düşmenüñ ğamı seni şād
İçilür nevbet ile cām-ı murād¹¹⁹

k. Gurur (böbürlenme): Nasihat-nâmelerde çok işlenen bir konu olup dinî açıdan hiç hoş görölmez. Gurur, toplumsal açıdan da iyi görölmemeyen bir davranıştır. Kendini beğenmişlik her bakımdan kınanan bir huydur:

Begenme gel seni ayruk düşesin
Kalup der-mānde ‘ucb ile kalasın¹²⁰

Şeytan, gurur yüzünden cennetten atılmıştır:

Tarikuñda sakın kibr olmasun sed
‘Azāzil lābüd oldı kibr ile red¹²¹

Bulıcak ‘izz-i devletde kemālin
Ğurür itmeye fikr ide zevālin¹²²

Ğurür u kibr şeytāni sıfatdur
Odur ādem ki ehl-i meskenetdür¹²³

¹¹⁸ Cemālî, *Risāle-i Durüb-ı Emsāl*, bk. 58a.

¹¹⁹ Ş. Karaçelebi-zāde Abdülazîz, *Galşen-i Niyaz*, bk. 67b.

¹²⁰ Yunus Emre, *Risāletü'n-Nushiyye*, age. s. 22.

¹²¹ Hızrî, *Ab-ı Hayât*, bk. 73a.

¹²² Güvahîf, *Pend-nâme*, age. s. 106.

¹²³ age. s. 124.

Ğirre olma ger bulasın ‘izz ü cāh
Şākir ol kim dahı artura ilāh¹²⁴

İnsan eline fırsat geçtiğinde gurura kapılmamalı; karınca kanatlanınca ölür:

Sakın el virse fırsat olma mağrūr
Zevālidur kanatlıansa hemān mūr¹²⁵

l. Kat’-ı Rahm (akrabalarla ilişkiyi kesmek): Yakınları ile ilişkiyi kesmek kişiyi Allah’ın rahmetinden mahrum bırakır:

Kat’-ı rahm eylemekden eyle hazer
Yohsa ol rişte-i cihātı keser

Akrabayı, yakınları ziyaret etmek, onlarla ilişkileri sürdürmek iyi bahtlı insanların işidir:

Sıla-i rahm emr-i lāzımdur
Nik-bahtān aña mülāzımdır¹²⁶

m. Kat-ı Rızk (başkalarının rızkına mani olmak): Başkasının ekmeğiyle oynamak, geçimine engel olmaktan Allah hoşnut olmaz. Bu önemli sosyal hastalık bir çok nasihat-nâmede kınanmıştır:

Pek sakın kat’-ı rızka olma sebeb
Kā’il olmaz o vaż’a Hazret-i Rab¹²⁷

Kimsenüñ sofrasına dikme gözün
Bāb-ı Hakdan ğayre bağlama özün¹²⁸

n. Atalarla Övünme: Övünmenin her türlüğü gibi bu huyda nasihat-nâmelerde yerilmiştir:

Ceddün ile eyleme fahr el-hazer
Sa’y ile sen nāmuñı it şöhre-ver¹²⁹

¹²⁴ İbrahim Gülşenî, *Pend-nâme*, yk. 20a.

¹²⁵ Cemalî, *Risāle-i Durub-ı Emsāl*, yk. 55a.

¹²⁶ Ş. Karaçelebi-zāde Abdulaziz, *Gülşen-i Niyāz*, yk. 67b.

¹²⁷ age. yk. 67b.

¹²⁸ Zarifî, age.s.31.

¹²⁹ Emirî (Diyarbakırlı) *Nasihāt-nâme*, yk. 3b.

*o.Hezl ve müzah:*Nasihât-nâmelerde insanları rencide eden, inciten alay ve yergiden kaçınılması tavsiye edilir:

Eyleme hezl ü müzâhı pîşe
Düşürür dostlarıñı teşvîşe¹³⁰

ö. Keyif Verici Maddelerden Sakınmak:Nasihât-nâmelerde İçki, esrar, afyon ve benzeri keyif verici maddelerin zararları sayılarak bunlardan sakınılması tavsiye edilmiştir:

Câm-ı işret ile medhûş olma
Cem' idüp 'akluñı bî-hûş olma
.....
Ne belâdur hele berş ü afyûn
Ki ider âdemi süst ü mecnûn
...
Kahvehâne bucağında kokma
Öyle süflî yere başın sokma¹³¹

III. SOSYAL HAYATLA İLGİLİ KONULAR

Bu bölümde kişisel olmakla birlikte daha çok topluma yönelik davranış ve huyların incelenmesi uygun görülmüştür. Çünkü bu bölümde ele alınan konular, insanların birbirleriyle ilişkilerini düzenlemek amacıyla yapılan öğütleri ihtiva etmektedir; bu yönüyle de ferdî olan karakter özelliklerinden ayrılmaktadır.Bu tür eserlerde önelikle anne baba hakkı üzerinde titizlikle durulur:

Peder ü mâdere eyle ta'zîm
Ya'ni ifrâtla eyle tekrîm¹³²

Hem rızâ-yı vâlideyne kıl heves
Hidmetinde hâli olma bir nefes

Ger onların hürmetinde olasın
Dü cihânda istedügin bulasın¹³³

¹³⁰ Nâbî, age.s.219.

¹³¹ Sünbülzâde Vehbî,*Lutfiyye*, Haz. Süreyya Ali Beyzadeoğlu, İstanbul 1986s.171.

¹³² Sünbülzâde Vehbî, *a.g.e.*,s.101.

¹³³ Zarîfî, *Pend-nâme-i Zarîfî*,EHT.basma.,s.7.

Bu bölümde şu konular işlenmiştir:

a. Konuşma: Toplum içinde söz söyleme ve gerektiğinde dilini tutma konusunda eskiden beri bir çok öğüt söylene gelmiştir. Kutadgu Bilig'den bu yana nasihat-nâmelerde bu konu üzerinde hassasiyetle durulmuştur:

ukuşka biligke bu tılmaçı til
yaruttacı erni yorık tilni bil

kişig til ağırlar bulur kut kişi
kişig til uçuzlar barır er başı¹³⁴

“Anlayış ve bilgiye tercüman olan dildir; insanı aydınlatan fasih dilin kıymetini bil.

İnsanı dil kıymetlendirir ve insan onunla saadet bulur; insanı dil kıymetten düşürür ve insanın dili yüzünden başı gider”¹³⁵

İnsanlarla konuşurken onları incitici bir dil kullanmamalı, yavaş ve düşünerek konuşmalıdır.ksi halde dilinden kişiye zarar ulaşır. Söz buğdayının değirmeni ağırdır; büyük söz söylemekten sakınmalıdır:

Her şahsa lutf-ı tab‘u te’enniyle vir cevāb
Tā kim irişmeye saña nutkuñdan ıztırāb.

Söz gendüminüñ ağır olupdur degirmeni.
İri öğütme cehd it anı mişl-i āsiyāb¹³⁶

İnsan, her zaman doğru sözden hoşlanmaz; cahil doğru sözden hoşlanmaz ama akıllı kişi için doğru söz şekerden tatlıdır:

Gerçi hak söz acı gelür cāhile
Lik tatludur şekerden ‘ākile¹³⁷

Kötü söz insanın başına belâlar ve felâketler getirir ama makul bir söz bir çok belaları savar. Zarar geleceğini hissettiğin zaman dilini tut, konuşma:

Gelür kem sözle başa çok belâlar
Savar ma‘kül söz niçe kazâlar¹³⁸

¹³⁴ Yusuf Hashacib, *Kutadgu Bilig* (Haz. Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1979 (Metin), s. 33.

¹³⁵ Age. (Çeviri), Ankara 1988, II. s. 23.

¹³⁶ Meşâmî, *Pend-nâme*. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa, 503/3,

¹³⁷ İbrahim Gülşenî, *Pend-nâme*, Süleymaniye Hacı Mahmut, 1042, yk. 20a.

Şu yirde kim gelür sözden melâlet
O yirde dilüñi söyletme lâl it¹³⁹

b. Evlilik: İnsan neslinin devamı için önemli olan bu sosyal kurumla ilgili nasihat-nâmelerde geniş yer ayrılmıştır. Evliliğe ilk adım, çocuk, evlenecek kişilerin durumu ve evlilik çağı hakkında nasihat-nâmelerde pek çok konu işlenmiştir.

Nasihat-nâmelerde kız çocukları erken evlendirme eğilimi görülür. Bunun ,o dönemin toplumsal şartlarından ve biraz da ahlâkî bazı endişelerden ileri geldiği söylenebilir:

İñen hoşdur çıkarmak kızı irde
Yedi yaşında yâ erde ya yirde¹⁴⁰

Evlenilecek kızın huyunun,soyunun sopunun araştırılması tavsiye edilir:

Kız u ger tul alur oldukda huyın
Dilerseñ bilesin sor izle soyın¹⁴¹

Evlilikte amaç daha çok çocuk sahibi olmaktır:

Olmaya bir nahl ki tā mive-dâr
Serv de olsa olamaz pâyidâr¹⁴²

Erkekler söz konusu olduğu zaman erken evlenme tavsiye edilmez:

Eyleme tezvice sakın tiz heves
Soñnra bulunmaz saña feryâd-res¹⁴³

Evlilik, toplumdaki ahlâkî çöküntüyü durdurma işlevini üstlendiğinden teşvik edilirken, evlilik dışı ilişkilere kesinlikle hoşgörü ile bakılmaz:

Kaçan şehvet kapısı olsa meftûh
Gelür cünd-i şekâ mağlûb olur rûh¹⁴⁴

¹³⁸ Güvahî, age. s. 210.

¹³⁹ Ahmed-i Da'î, *Vasiyyet-i Nuşirevân*, age. s. 303.

¹⁴⁰ Güvahî, *Pend-nâme*, age. s. 176.

¹⁴¹ age. s. 192.

¹⁴² Emirî (Diyarbakırlı), *Nasihat-nâme*, 140a.

¹⁴³ age. yk. 140a.

¹⁴⁴ Ş. Sivâsî, *Mir'atü'l-Ahlâk*, yk. 57a.

Cihād seyfiyle ya'ni nefsi öldür
'Adūyî hor idüp bu rūhı güldür'¹⁴⁵

Bazı nasihat-nâmelerde cinsel sapmalara da geniş yer ayrılır; bu ahlâk dışı eğilimler şiddetle kınanarak insanları sakındırmak çeşitli örnekler verilir. Askerî'nin Pend-nâme'si bu türden bir eser olup tamamı bu konudaki uyarı ve öğütlerden oluşmuştur.

Hüb-rûlarla ittihād itme
Meylüni anlara ziyād itme

.....

Hizlerden hazer gerek muhkem
'Aşıka çok geçer bular fendi'¹⁴⁶

c. Çocuk Eğitimi: Bir çok nasihat-nâmede çocuk eğitimi üzerinde durulmuştur. Hatta bazı nasihat-nâmeler özellikle bu konuyu işlemiştir. Ahmed-i Dâ'î'nin, Diyarbakırlı Emirî'nin eserleri çocukları eğitmek amacıyla yazılmıştır. Nabî ve Sünbül-zâde Vehbî eserlerini doğrudan çocuklarına hitaben yazmışlardır. Çocuk eğitimi konusunda en çok üzerinde durulan husus, çocuğun "hayâ" duygusu kazanması, edepli olması ve ilim öğrenmesi ve hocalarına saygı göstermesidir. Edep, soydan daha önemlidir. Çocukların eğitiminde özen gösterilen bir husus da kendi yaşıtları içinde eğitilmesi büyük yaşta olanlarla bir arada eğitilmemesidir. Bu modern eğitimde de geçerli bir anlayıştır. Çocuklara fazla ders yüklemenin sakıncaları da üzerinde durulan önemli bir konudur:

Terbiyet it oğluña görklü edeb
Kim edebden yig degül māl u neseb

Oğlanı pirlere akrân eyleme
Od ile su yar kırakına koma

.....

Yükin ağır itme tiz usanmasun
Şöyle öğret 'ilmi içüp kanmasun'¹⁴⁷

¹⁴⁵ age. yk. 58a.

¹⁴⁶ Askerî, *Pend-nâme*, Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan, 62/2, yk. 84b-89b.

¹⁴⁷ Mevlanâ Eşref, *Nasihat-nâme*, yk. 18b-20a.

Edeblü kıl ‘ayâlün virmegil yüz
Sakın kundaktan itme anı kutsuz

.....

Veli üstâda vir sen dögemezsin
Bıçak kesmez sapın hem sögemezsin¹⁴⁸

Hâceñe eyle be-gâyet ta‘zim
Hakk-ı üstâd aceb emr-i azîm

...

Kayd-ı mihnetden olur âzâde
Dâimâ kulluk idein üstâde¹⁴⁹

Eğitimden ne anlaşıldığı Za’ifi’nin aşağıdaki beyitlerinden öğrenilebilir:

Nedür terbiyet-i ‘ilm-âmüz u kesb
Degül güy u çevgân u meydân ü esb

Çü hem-hânesin nefsi düşmenle sen
Kaçan yâd cengin ide böyle ten

.....

Özüñ çüp-ı pend ile darb it her an
Ser-i merdüme urma gürz-i girân

Sözi hûş ile diye âdem gerek
Ve illâ behâyimveş epsem gerek¹⁵⁰

d. Adalet: Adalet ve zulüm her ne kadar siyaset-nâmelerin konusuna girmekteyse de bir çok nasihat-nâmede de yer almıştır. Çünkü toplumun dertlerini işlerken ister istemez bu konu ortaya çıkmaktadır. Zulmün sonu her zaman pişmanlıktır; mazlumu incitmemek gerekir. Zulüm etmemek için kanunları herkese aynı şekilde uygulamak lâzımdır. Dünya ancak adaletle güvenli bir hale gelebilir. Bu konuyu işleyen bazı beyitleri örnek olarak veriyorum:

Mazlümü incitmegil zâlim diyü
Tâ yarın görmeyesin korku kayu¹⁵¹

¹⁴⁸ Güvahî, age. s. 171.

¹⁴⁹ Sünbülzâde Vehbi, *Lutfiyye*, s.39.

¹⁵⁰ Za’ifi, *Bâğ-ı Bihişt*, yk. 38b-39b.

Saña benden yana Hak'dan nasihat
Cihâm 'adl ile dârü'l-emân it¹⁵²

Râ'iyetde yürüt düpdüz yasağı
Ki tâ güç itmeye sayru ta sağı¹⁵³

'Adlden çevirme yüzüñ iy püser
Ki bu halk elüñden çevirmeye ser¹⁵⁴

Padişahken zulmedenler, ahirette birer dilenci durumuna
düşebilirler:

Eger pâdişâhlıkda cevr idesin
Bu şehlük soñunda gedâ gidesin

Süridür re'âyâ vü çoban şâh
Re'âyâyı incitme mikdâr-ı gâh¹⁵⁵

Devlet gücünü insanları ezmede, onlara zulmetmede kullanan
yöneticiler aşağıdaki biçimde tasvir edilir:

Zûr ile halkuñ alur emlâkin
Zeyn ider dâ'ire-i nâ-pâkin

Birisi öpmese sehven etegin
Kalmaz ahşama o gün yir kötegin¹⁵⁶

Kimseye sen eyleme zulm 'âdil ol
Nâkıs olma her husûsda kâmil ol¹⁵⁷

e. Sehâ (cömertlik): Ferdî özelliklerin önemlilerinden biri olan
"sehâ", daha çok sosyal boyutlarıyla konu edilmiştir. Cömertlik, cennetin
kapılarını açar; cehennemin kapısını da kapatır. Cehennem ateşine karşı
en iyi siper cömertliktir:

¹⁵¹ Mevlanâ Eşref, *Nasihât-nâme*, yk. 10b.

¹⁵² age. s. 301.

¹⁵³ Ahmed-i Dâî, age.s.306.

¹⁵⁴ Za'ifî, age. yk. 5a.

¹⁵⁵ age. yk. 10a.

¹⁵⁶ Nâbî, age.s.243.

¹⁵⁷ Zarifî, age.s.36.

Sehâ kıl çünkü ebvâb-ı Na‘imi
Sahi açar gider reyb-i sakimi¹⁵⁸

Kimüñ tab‘ında kim rāsih ola cūd
Firāk odına yakmaz anı ma‘būd¹⁵⁹

Cömertlik, kişiye geçici dünyanın fakirlik zahmetini çektirmez;
bu sıfatla anılan müslümâna ne mutlu:

Eger tâze cevândur eger pir
Fenânuñ fakrı itmez aña te’sir

Zihi devlet ki bir merd-i müselmân
Bula ol vâf ile ‘âlemde ‘unvân

İrüp rûz-ı ecel itdükde rihlet
Sehâ anuñ komaz kalbinde hasret¹⁶⁰

Cömertlik, yerinde ve uygun kişilere yapılmalıdır. Düşmüşlere
karşı yapılan cömertlik bir anlam ifade edebilir:

Sehâ vü himmet aña pişe ola
Hemişe himmeti düşmişe ola¹⁶¹

Cömertlik, ihsan, yani bağışlama ile birliktedir. Cömert kişi,
yardıma muhtaç olanlara bağışta bulunmalıdır. Bu sıfatla bezenen,
Peygamber’in yolunu tutmuş olur:

Kerem olur ahlâkı şol serverüñ
Ki siretlerin duta Peyğamberüñ

.....

Yimekdense yarın kişinüñ zeni
Ko yisün bu gün yig erenler anı¹⁶²

Misafirlere cömertçe davranmak tavsiye edilir:

İdegör hânene gelse mihmân
Sofranı hân-ı Halilü’r-ahmân¹⁶³

¹⁵⁸ Cemalî, *Risâle-i Durûb-ı Emsâl*, yk. 56a.

¹⁵⁹ Bihiştî, *Heşt Bihişt*, yk. 12a.

¹⁶⁰ age. yk. 12a.

¹⁶¹ Güvahî, age. s. 106.

¹⁶² Za’iffî, *Bâğ-ı Bihişt*, yk. 15b.

¹⁶³ Sünbülzâde Vehbî, age.s.108.

f. İyilik Etmek: Ferdin diğer insanlarla ilişkilerinde iyiliği temel alması; elinden geldiğince iyiliğe teşvik etmesi; iyilik yaparken karşılık beklememesi; mümkün olduğu kadar her konuda muhtaçlara yardımcı olması üzerinde durulan belli başlı öğütler arasındadır:

İderseñ düpdüz eyle lutf u ihsân
Gözet mikdârını ger hâs u ger ‘âm¹⁶⁴
İyilik yap, istersen denize sal; iyilik yapan iyi inci bulur:
Sen eylük it suya sal kim eyüdür
Zirâ eylük iden bulmuş eyü dür¹⁶⁵
İyilik konusu, doğruyu, gerçeği söylemeyi de içerir kimi zaman:
Geh elüñle gâh dilüñle di hakı
Bâri olmaz ise gönlüñde kakı
Yüz sopa da yesen doğruya doğru demelisin:

Emr-i ma‘rûf ol durur kim hakka hak
Diyessin ger yir iseñ de yüz çomak¹⁶⁶
İyilik etmek konusunda atasözlerinden çokça yararlanılır: “iyilik yap, denize at; balık bilmezse Halik bilir.” Atasözü, şöyle ifade edilmiştir:

Sen eyle suya at eylügeni ‘aşık
Balık bilmezse bilür anı Hâlik¹⁶⁷
İyilik dünya mutluluğunun sebebidir:
Ger dilerseñ kim olasın bahtiyâr
İhtiyâr it eylügeni iy ihtiyâr¹⁶⁸
Güler yüzlü, tatlı sözlü olmak da bir iyiliktir:
İy dil-i aşüfte ol merd-i nikû
Halk içinde yâd olan sen hande-rû

Kim ki halk içinde nikû-kâr ola
Hulk ile ol zübde-i ahyâr ola¹⁶⁹

¹⁶⁴ Ahmed-i Dâ’î, age. s. 305.

¹⁶⁵ age. s. 303.

¹⁶⁶ Mevlânâ eşref, *Nasihât-nâme*, yk. 8b-9a.

¹⁶⁷ Gevahî, age. s. 242.

¹⁶⁸ Gülşenî, *Dil-Güşâ*, yk. 14a.

¹⁶⁹ Emirî, *Mir’atü’l-Ebrâr*, yk. 52a.

Bazen iyiliğe karşı kötülük yapıldığı da nasihat-nâmelerde göz ardı edilmez; bu noktaya da dikkat çekilir:

Kime eylüge sa'y itdüñse cāndan
Yamanlıklar görürsin soñ uc andan

Atalar sözidür bu ne kaçarsın
Büyüt karğāyı gözünü çıkarısın¹⁷⁰

g. Komşu Hakkı: Komşu hakkına saygı göstermek toplum huzurunun temelidir. Kurt bile komşusunun koyununu yemez:

Yimez koñşı koyının kurt meseldür
Sen incitme anı ifen güzeldür¹⁷¹
Komşu hakkı, Tanrı hakkı olarak görülür:
Sakin koñşı hakından olma ğāfil
Ki koñşı hakkı Tañrı hakkıdur bil¹⁷²

İmtizāc eyle gözet hakk-ı civār
Çekmesün kimse yüzüñden āzār¹⁷³

Komşularla iyi geçinmek, onlara iyilikte bulunmakhususunda öğütler sıkça yapılır::

Sedd ü bend eyleme bâb-ı dârı
.....Tâ ola câruna lutfun cârî
.....
Fukarâsın doyurup ni'met ile
Ağniyâsiyle görüş izzet ile¹⁷⁴

Gözle koñşı hakkını diñle beni
İster iseñ Hak seve da'im seni

Koñşı hakkı ulu hakdur iy ahi
Hoşnüd eyle kâfir olursa dahi¹⁷⁵

¹⁷⁰ Cemalî, *Risâle-i Durub-ı Emsâl*, bk. 52a.

¹⁷¹ Cemalî, age. bk. 52a.

¹⁷² Güvahî, age. s. 160.

¹⁷³ Nâbî, age.s.221.

¹⁷⁴ Sünbülzâde Vehbî, age.s.161.

¹⁷⁵ Zarifî, age.s.8.

h. İstişare Etmek (akıl danışmak): Bir işe kalkışmadan önce, o işin erbabından akıl danışmak, alınan tavsiyeler doğrultusunda hareket etmek, bu konuda yer alan öğütler cümlesindedir:

Düşe ger başuña bir kār-ı müşkil
Anı bir hurde-dānla meşveret kıl¹⁷⁶

Meşveretsüz bir işe itme şürü‘
Ehl-i tedbîr ü re’ye eyle rücū‘¹⁷⁷

Begenüp aklın olanlar hod-bîn
Kaldılar künc-i nedâmetde hazîn¹⁷⁸

Nefsin kötülüklerinden korunmak için de “meşâyih” sohbetlerinde bulunma tavsiye edilir:

Meşâyih sohbetinden olmağıl dūr
Olasın tā ki nefsūñ üzre manşūr¹⁷⁹

Başkalarıyla istişare etmek akılı ön plana çıkarmaktadır. Bu yüzden nasihat-nâmelerde akıl oldukça önemli bir yer tutar:

Eger devlet gerekse ‘akla danış
Mürebbisüz ileri varmaya iş¹⁸⁰

Meşverete o kadar önem verilir ki, hiç kimse yoksa, “börk” ile istişare etmek tavsiye edilir:

Tanışukuñ yoğ ise olma ‘āmil
Yanuña bōrküñi ko meşveret kıl¹⁸¹

Bir işe girişmeden önce enine boyuna düşünüp gerekli tedbirleri almak şarttır:

Nice sayd oldı görüñ al ile şir
Gerek dūrür her işde rāy u tedbir¹⁸²

Re’y ve tedbir akıl ile olur. Akıl, âdil büyük bir kişidir:

‘Akl ‘adl ıssı bir ulu kişidür
Meded itmek saña anuñ işidür¹⁸³

¹⁷⁶ Cemalî, age. yk. 54b.

¹⁷⁷ Ş. Karaçelebi-zâde Abdulazîz, *Gülşen-i Niyâz*, yk. 68a.

¹⁷⁸ Sünbülzâde Vehbî, age.s.151.

¹⁷⁹ Hızrî, *Ab-ı Hayât*, yk. 94a.

¹⁸⁰ Yunus Emre, age. s. 36.

¹⁸¹ Güvahî, age. s. 119.

¹⁸² age. s. 141.

Akıl, kişinin yolunu aydınlatan bir meşaleye benzetilir:

‘Akl saña geldi beli çün çerāğ
‘Akl ile kıl sen de yolunda yarağ¹⁸⁴

ı. Kötü Kişilerle Arkadaşlık Etmek: Kötülerle düşüp kalkmak insana zarar verir. Bu yüzden böyleleriyle arkadaşlık etmek tavsiye edilmez:

Menāhi ehli-y-ile olma hem-dem
Getürür sohbet-i tāği dile ğam¹⁸⁵

Kişiye irgürür bulmaz meserret
Yaramazlara yakınlık mażarrat¹⁸⁶

Kötü kişilerin sözleri dinlenmemelidir:

Bed-nihāduñ diñleme aslā sözün
Görmemek evlādur anuñ hem yüzün¹⁸⁷

Ülfet-i nā-dāndan eyle ihtirāz
Serv gibi eyle seni ser-firāz¹⁸⁸

i. Davetsiz Bir Yere Gitmemek: Bir yere davet edilmeden gitmek nasihat-nâmelerde kınanmıştır:

Okınmaduk yire varma hazer kıl
Ki kavulsuz giren haksuz çıkar bil¹⁸⁹

Bunun yanında bir yere çok girip çıkmak da hoş karşılanmaz:

Gitme hazer bir yire çok nā-mahal
Meclis-i ahbāba virürsin kesel¹⁹⁰

j. Sözünde Durmak: Verilen sözün mutlaka tutulması gerektiği vurgulanarak; sözün, ödenmesi gereken bir borç olduğu hatırlatılır:

¹⁸³ Yunus Emre, age. s. 31.

¹⁸⁴ Emirî, *Gülşen-i Ebrâr*, yk. 26b.

¹⁸⁵ Hızrî, *Ab-ı Hayât*, yk. 94a.

¹⁸⁶ Güvahî, age. s. 118.

¹⁸⁷ Emirî, *Mir’atü’l-Ebrâr*, yk. 59a.

¹⁸⁸ Emiri (Diyarbakırlı), *Nasihât-nâme*, yk. 139b.

¹⁸⁹ Güvahî, age. s. 188.

¹⁹⁰ Emirî (Diyarbakırlı), age. yk. 3b. (Millet Ktp. Mzm, 860).

Kime kim va'de kılsañ kıl vefâsın
Dimesünler gönülden bi-vefâsın¹⁹¹

k. Büyük Kişilerin Düşmanlığından Sakınmak: Büyüklerin (devlet adamlarının vb.) düşmanlığını kazanmak kişiyi alçalttığı gibi bir çok zor durumlara da düşürür. Bu yüzden büyüklere boyun eğmek tavsiye edilir:

Uluyı hasm idinen ahkar olur
Ağır basdukda yegni kalkar olur¹⁹²

Sakın imdi ululardan karındaş
Olaruñ emrine egmek gerek baş¹⁹³

Bu cümleden olarak intikam duygusu da hoş görülmez:

Savaşa girme yañılıp ök ile
Sakın olmaz bahâdırlık güc ile¹⁹⁴

l. Rüşvet: Bu toplumsal hastalık en çok kınanan davranışlardır:

Mâl-ı rüşvet yimezin kıldum hazer
Ger olursa armağan ola meger¹⁹⁵
Halka rüşvetle kılursın ma'mele
Kavl-i za'f ile virürsin meş'ele¹⁹⁶

Rüşvet sevinçle kapıdan girerse adalet üzüntüyle bacadan kaçar:

İşitmedüñ mi rüşvet kapudan şād
Giricek bacadan gam-gin çıkar dād¹⁹⁷

Devlet büyüklerinin her zaman rüşvet almalarından insanların yakındıkları görülür:

Ulularuñ dahı şimdi murādı
Hemin rüşvet añılmaz cennet adı¹⁹⁸

¹⁹¹ Ahmed-i Da'î, age. s. 305.

¹⁹² Güvahî, age. s. 112.

¹⁹³ age. s. 143.

¹⁹⁴ age. s. 143.

¹⁹⁵ Şemsî, *Deh-Mürg*, yk. 32b

¹⁹⁶ age. yk. 33a.

¹⁹⁷ Güvahî, Age. s. 100.

¹⁹⁸ age. s. 105.

m. Sır Saklamak: Kişinin sırrını saklaması tavsiye edilir. Sırrını gizleyen pişman olmaz:

Gizleyen rāzı peşimān olmadı
Didüğü sözden perişān olmadı¹⁹⁹

Hasb-ı hālin mahfi yazan kimsenüñ
Nāmesine sakınup bakma anuñ

Belki gizli söz ola içinde hem
Bakdığuñ ola aña derd ü elem²⁰⁰

n. Dostluk: Nasihat-nâmelerde dostlukla ilgili öğütlere şöyle yer verilir.

Gerekdür dostluk uzun u ince
Hemin üzülmesün sa'y it ölince²⁰¹

o. Ticaret: Ticaret konusunda, kişinin gittiği şehrin çarşı ve pazarını gezdikten sonra istediklerini alması kısacası önce piyasa araştırması yapması tavsiye edilir:

Kıymetin evvel varup sormak gerek
Kim satun alur gibi görmek gerek²⁰²

ö. Müdārâ (düşmanla iyi geçinme): Düşmanla savaşmaktan çok iyi geçinmek öğütlenir. Bu konuda Hz. Muhammed'den örnekler verilir. Konu ile ilgili bir örnek:

'Adū-y- ile uşda müdārā gerek
Müdārā olur cengden yigrek²⁰³

p. İzzet (değer, yücelik)

Milk-i ma'nide bulanlar serveri
'İzzet ile feth idüpdür ol deri²⁰⁴

¹⁹⁹ Gülşenî, *Dil-Güşâ*, yk. 20a.

²⁰⁰ Zarifi, age.s.17.

²⁰¹ age. yk. 20a.

²⁰² Şemsî, *Deh-Mürg*, Milli Ktp.F.B.321, yk. 37b.

²⁰³ Za'ifi, *Bâğ-ı Bihîşt*, yk. 14a.

r. *İyi Ad Bırakma*: Dünyada iyi bir ün yapmak, nasihat-nâmelerde verilen öğütler arasındadır:

Cihānda adı olan işler işi
Adı olmazsa degmez pula kişi²⁰⁵

s. *Giyim Kuşam ve Çeşitli Davranışlar*: Giyim kuşamda sadelik tavsiye edilirken gösterişten kaçınılması öngörülür:

Olma dil-beste-i zîb ü zîver
Olma dil-dâde-i dürr ü gevher

.....

Câme-i zerle olup cilve-nümâ
Yanma yaldızlı buhürdân-âsâ²⁰⁶

Bu hususta çeşitli öğütler, inançlar dile getirilmiştir: Yatarken şalvarı başın altına koymamak, otururken sarık sarmamak; sakalı, bıyığı dişile kesmemek; tırnakla dişleri karıştırmamak gibi:

Başuñ altına koma şalvaruñı
Otururken sarma hem destâruñı²⁰⁷

Dişüñ ile kesme hergiz rişüñi
Dırnağuñla oynama hem dişüñi²⁰⁸

t. *Kefil, vasi ve vekil ve mütevellî olmamak*: Nasihat-nâmelerde iyilik yapmak amacıyla başkalarına kefil olmama, kimsenin vekilliğini veya koruyuculuğunu üstlenmemek tavsiye edilir. Belki de bu durumların istismar edilmesi şairleri ve dolayısıyla toplumu bu konuda titizliğe sevk etmiştir:

Ğayr için olma dü 'âlemde rezil
Ne vasî ol ne kefil ol ne vekil²⁰⁹

Dahi rüsvâter olur hâl-i vekil
Ki yatup kendü safâsında ehil²¹⁰

²⁰⁴ Emirî, *Mir'atü'l-Ebrâr*, yk. 52b.

²⁰⁵ Güvahî, age. s. 148.

²⁰⁶ Nâbî, age.s.234.

²⁰⁷ Azmî, *Pend-nâme*, yk. 75a.

²⁰⁸ Azmî, age. yk. 75a.

²⁰⁹ Nâbî, age.s.222.

Ėayrinũn borcın ũzer'ne alasın
Bi-belā başın belāya salasın

Az u çok emvālini virme yele
Ėayrinũn deynũn edā gũçdür hele

Sakınup yorma kendũn iy ahi
Nefsine olma kefil anuñ dahi²¹¹

Vākıfın şartını ifā idemez
Cihet erbābını ırzā idemez²¹²

u.Borç verme: Nasihat-nāmelerde ũzerinde önemle durulan bir konuda borç alıp vermedir. Genellikle kişinin borca girmemesi önerilmiştir. Aynı şekilde borç verme de pek iyi karşılanmamıştır:

Ādemi deyn dīger-gũn eyler
Ger Felātũn ise Mecnũn eyler²¹³

İtme ahbābına dahi ikrāz
Kesmesũn aranızı ol mikrāz

Evvelā olsa dahi müstahsen
Sonra çirkin görünür karz-ı hasen

.....

Sen dahi kimseye itme deyni
řānına virme o gũne řeyni²¹⁴

Nasihat-nāmelerde denilebilir ki hayatta yer alan, önemli önemsiz her konuya yer verilmiştir. Yemek içmek ādābı ile giyim kuşam ve yürüme ādābından bũtũn görgü kurallarına kadar her husus nasihat-nāmelerde işlenmiştir. Bũtũn bunlara ayrı ayrı yer vererek konuyu çok

²¹⁰ Sũnbũlzāde Vehbĩ, age.s.122.

²¹¹ Zarıfĩ, age.s.19-20.

²¹² Sũnbũlzāde Vehbĩ, age.s.123.

²¹³ Nābĩ, age.s.236.

²¹⁴ Sũnbũlzāde Vehbĩ, age.s.126.

uzatmak olacaktır. Çünkü, bazı nasihat-nâmelerde her beyit ayrı bir konuda öğüt vermiştir. Bilhassa kısa manzumelerde her beyitte ayrı bir konu işlenmiştir. Bunların hepsine değinmek ve örnekler vermek mümkün değildir.

IV. NASİHAT-NÂMELERDE İLİM KONUSU

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk emirinin "oku" olması ve Hz. Muhammed'in ilmi teşvik edici birçok hadis-i şerifinin bulunması , nasihat-nâmelerde bu konuya geniş yer ayrılmasına sebep olmuştur. İlim konusunda verilen öğütler, ilmin felsefesini yapmaktan çok doğrudan ilmi öğrenmeye teşvik edici mahiyettedir. İlim, din ilimleri ve fen ilimleri olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak nasihat-nâmelerde genellikle ilim deyince akla din ilimleri gelir. İlim, her zaman kendisine zıt bir kavram olan "cehl" ile birlikte kullanılır. İlim ahiret mutluluğunun bir sebebi olarak görülmüştür.:

Dakk-ı ebvâb-ı ferâdis-i 'ulûm eyle müdâm
Udhulûhâ bi-selâmin diyeler bir gün ola²¹⁵

Cehalet küfre götürücü bir sebep olarak değerlendirilir:

Gör sevâd ile beyâzından eşedd-i akreb
Cehl ile'l küfri haber virdi Şeh-i ev-ednâ²¹⁶

"Alimin uykusu, cahilin ibadetinden hayırlıdır." Hadisi ilim konusunda sık sık tekrarlanır:

Nevm-i 'âlim yig ola câhilûn ahyâsından
Ne revâdur aña sa'y itmeyesin subh u mesâ²¹⁷

"Beşikten mezara kadar ilim taleb ediniz." Hadisi de nasihat-nâmelerde çok geçmektedir:

Utlubu'l-'ilmi mine'l-mehdi ile'l-lahd dahı
Taleb-i 'ilmüñ ider saña vücûbın inhâ²¹⁸

İlme çalışmaktan kaçmamalıdır:

'İlme sa'y eylememekden hazer it
'İlm ü sa'y ikisi birdür nazar it²¹⁹

²¹⁵ Adnî Recep Dede, *Pend-name*, yk. 1b.

²¹⁶ age. yk. 1b.

²¹⁷ age. yk. 2a.

²¹⁸ age. yk. 2a.

²¹⁹ Nâbî, Age.s.200.

İlim yükselme sebebi olduğu gibi alimlik de büyük bir devlettir:

İlm ü irfân sebeb-i rıf' atdür
Âlim olmak ne büyük devletdür²²⁰

Tasavvufî nasihat-nâmelerde ise ilimden amaç daha çok "irfan"
dır:

Cehl ile hayf degül mi ola 'ömrüñ zâyi'
An o vakti k'olasın cehlüñ için hor u hacil

Çünkü 'nefsini bilen Hakkı bilür" didi Resul
Ne için bilmege sa'y itmeyesin iy câhil²²¹

Ma'ânidür hakikat âb-ı hayvân
İç andan olasın hem ehl-i 'irfân

.....
Kişi kim câhil ola ma'niden dūr
Kalupdur güyiyâ zulmetde pür-nūr²²²

Pend-nâmelerde söz konusu edilen ilim dalları şüphesiz, medreselerde okutulanlardır. Bu noktadan yola çıkılarak biz de ilim dallarını medreselerde olduğu gibi ikiye ayıracağız:

A. 'ÂLİ (Nakli) İLİMLER

B. ÂLİ (Alet) İLİMLER

A. 'ÂLİ İLİMLER

Bu başlık altında daha çok dinî ilimler olan Tefsir, Hadis, Fıkıh, Usul-ı Fıkıh ve Tasavvuf üzerinde durulacaktır.

a. Tefsir: Kur'an-ı Kerim'i yorumlama ilmi olan tefsir, bütün ilimlerin başı olarak kabul edilir. Bu ilmi öğrenmek farz-ı kifâyedir, yani bazı kişilerin öğrenmesi yeterli sayılır.

²²⁰ Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye*, Haz. Süreyya Ali Beyzadeoğlu, s.36, İstanbul 1996.

²²¹ Fazlî, *Pend-nâme*, yk. 9a

²²² Hızrî, *Ab-ı Hayât*, yk. 67b

Re'sidür dir'ulūmuñ 'ilm-i tefsir
Budur farz-ı kifāye itme taksir

.....

Kebîr'inde yazar *Fahr-i müfessir*
Tefāsire çalış olma makāsir²²³

b. Hadis: Hz. Muhammed'in sözlerini okuma, anlama ve yorumlama ilmidir. Bu ilim iki dünya saadetine vesiledir; öğrenilmesi gerekir. Bunun için de Sahih-i Müslim, Sahih-i Buhâri vb. diğer muteber hadis kitaplarının okunması tavsiye edilir:

Ehâdis-i Resūlu'llāh'a meşğul
Olan oldu iki dünyāda makbül

.....

Kütüblerden essahı kavlı Bâri
Esahhı soñra *Müslim*'le *Buhâri*

Masābih u *Meşārik* bil ki *Miškāt*
Bu esmāya 'aceb enseb müsemmat²²⁴

c. Fıkıh: İbadet, muamelât ve cezalarla ilgili konuları içeren fıkıh, İslâm hukuku anlamına gelmektedir. Bu ilim de okunup öğrenilmesi gerekenlerdendir:

Netice 'ilm-i fikhî iltizām it
Le'âli silk-i nazma intizām it²²⁵

d. Usul-ı Fıkıh: Fıkıha ait bilgilerin esas ve dayanağı olan şer'î hükümler, mufassal, muayyen ve müşahhas delil ve hikmetleri ile usul-ı fıkıh kaideleri ile meydana çıkarılır²²⁶

Usul-ı fikhdur farz-ı kifāye
Bilür hāsiyyetin ehl-i dirāye²²⁷

²²³ İshak Rızaî, *Nazmu'l-Ulum*, yk. 102b.

²²⁴ age. yk. 100a.

²²⁵ İshak Rızaî, *Nazmu'l-Ulûm*, yk. 100a.

²²⁶ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1984, s. 22.

²²⁷ İshak Rızaî, *Nazmu'l-Ulûm*, Milli Ktp.A.2433, yk. 104b.

e. Tasavvuf: Aşağıdaki beyitlerde bir çeşit tanım da yapıldığından beyitleri vermekle yetinilmiştir:

Tasavvufdur rezā' ilden tahalli
Sıfāt-ı marziye birle tahalli

Tevekküldür rızā zühd ü ta'affüf
Hakikatde budur 'ilm-i tasavvuf

Tasavvuf Hak yolından çıkmamaktadır
Tasavvuf hükm-i şer'i yıkmamaktadır²²⁸

B. ÂLİ (Alet) İLİMLER:

Kelam, Mantık, Belâğat, Lugât, Sarf, Nahiv, Hendese, Hesap, Hey'et, Felsefe, Tarih ve Coğrafya gibi ilimler bu başlık altında incelenmiştir. Yukarıda anlatılan Naklî İlimler'i anlayabilmek, ayrıca hayata yararlı bilgileri edinmek için bu ilimleri öğrenmek gerekmektedir:

a. Tecvid: Kur'ân-ı kerîm'in doğru okunması için bu ilmin öğrenilmesi gerektir:

Edâ'-i farzı it ol sen mücevvid
Mukassırlar olur vechin müsevvid²²⁹

b. Sarf ve Nahiv: Ali ilimleri öğrenmenin temel şartlarından biri Arap dilinin gramerini, cümle yapısını bilmektir:

'Ulûm-ı sarf ü nahve it ri'āye
Bunuñ emşâlidür farz-ı kifāye²³⁰

c. Lugât: İlmin öğrenilmesi için sözlük ilmüne ihtiyaç vardır:

Buyurmuş rāğıb-ı Fahr-ı fezā'il
Tarik-i 'ilmdür sâhib-menâzil

²²⁸ age. yk. 100a-100b.

²²⁹ age. yk. 99a.

²³⁰ İshak Rızaî, Age. yk. 103a.

Menāzilden luğat evvelki menzil
Bu sözde müttefik ehl-i fezā'il²³¹

d. Kelâm: Allah'ın varlığını ve birliğini, bununla ilgili dinî konuları akıl ve mantık yoluyla çözmeye çalışan ilim; bir çeşit İslâm felsefesidir. Bu ilmin öğrenilmesi "farz-ı ayn" olarak görülür:

Bu 'ilmüñ farz-ı 'ayn olması ezher
Güneşden her kese iy mäh-ı enver

Fakirüñ farz-ı 'ayn ile murādı
Bu fende ehl-i sünnet i'tikādi²³²

e. Tarih ve Siyer: Bu iki ilim, bir yandan İslâm tarihini ve Hz. Muhammed'in hayatını, diğer yandan da dünya tarihini bilmek gibi erdemleri kazandırdığından çok önemlidir:

Olursın fāyık-ı her bir mu'āsır
Tevārih ü Siyerde olma kāsır²³³

f. Mantık: Bu ilmin öğrenilmesi bütün İslâm âlimleri tarafından tavsiye ve teşvik edilmiştir:

Olur güyā bakan feth-i mübine
Bu Mantık 'ilmi lāzım 'ilm-i dine

.....

Ġazā'i İbni Hācib Fahr-i Rāzi
Bu fenni medh ile keşf itdi rāzi²³⁴

g. Adâb İlmi: Terbiye ve görgü kurallarının öğretildiği bu ilim dalı üzerinde nasihat-nâmeler önemle durmuştur:

Ne dirsiz 'ilm-i ādāba 'aceb siz
Bu 'ilme cāhil olmaz mı edesiz²³⁵

²³¹ age. yk. 103b.

²³² age. yk. 99a.

²³³ age. yk. 103a.

²³⁴ age. yk. 103b.

²³⁵ age. yk. 104b.

h. Ma'ânî: Sözü'n mukteza-yı hale mutabakatını bildiren ilimdir. Belâgat ilminin üç dalından biri olan ma'ânî ilmine nasihat-nâmelerde büyük önem verilmiştir:

Ma'âni 'ilmidür farz-ı kifāye
Degül pūşide ihvān-ı safāya

Mühimmātūñ ehemmidür ma'āni
Belâgat bâbı i'cāzuñ beyāni²³⁶

ı. Aruz, Kafiye, Hatt, İnşa ve Şiir: Hepsı de birbirleriyle ilgili olan bu ilimler konusunda şu görüşler belirtilmiştir.

'Arüz u kâfiye 'ilm-i mu'ammā
Dahı karāz-ı şı'r u 'ilm-i inşā

Bunuñ emşāli 'ilm-i hatt u eş'ār
Nedür dine zarar iy bahr-ı efkār

Belī bī-hüde hicv-i nā-sezādan
Sakın eyle hazer rüz-ı cezādan

Sakın şı'rüñde sen uyma hevāya
Olursın hā'im u ehl-i ğavāya²³⁷

i. Hesab (aritmetik bilgisi): Bu ilim bilhassa fıkihta miras ve benzeri konulardaki hesaplamalar için gereklidir:

'Ulūmuñ rub'ıdur fehm it hisābı
Ferāyız nısfıdur bil ihtisābı²³⁸

j. Hendese (geometri)Ā Bu ilmin öğrenilmesi mubah sayılmıştır:

'Ulūm-ı hendese dāhil mübāha
Bular ma'lūm ehl-i istilāha²³⁹

²³⁶ age. yk. 104b.

²³⁷ age. yk. 107- 107b.

²³⁸ age. yk. 105a.

²³⁹ age. yk. 105a.

k. Hikmet ve Hey'et (Doğa İlimleri ve Astronomi): Felsefe ilminin dinle uyuşan yönünün benimsendiği görülmektedir:

Bu tafsile nazarla ola mefhüm
Tabi'iyât-ı hikmet hâli ma'lûm

Olan şer'a muvâfik oldu makbûl
Tarîkat da bu re'yi gördi ma'kûl²⁴⁰
Astronomi ilmi caiz görülmüştür:

Cevâzında şevâhid yazdı âyât
Biridür inne fi-halki's-semâvât

Bu 'ilmi bilmemek insâf olur mı
Küdûrât-ı derûnı sâf olur mi²⁴¹

İshak Rızaî (Tokadî), Usturlab ilmini mubah; nücum ilmini caiz; sihir, kehanet ve remli ise caiz olmayan ilimlerden saymıştır:

l. Takvim ve Zîc: Takvim ve yıldızların yerlerini ve hareketlerini gösteren cetvelleri hazırlama ilmi olan zic ilminin öğrenilmesi gereklidir ancak, bundan gelecekle ilgili bir takım şeyler çıkarmaya çalışmak hoş karşılanmaz. Gayıptan haber verdiklerini iddia eden müneccimler yalancıdır:

Ne söz takvîm u zîce iy muhâsib
Seyücedden müneccim oldu kâzib²⁴²

m. Kimya: Başka madenlerden altın elde etmenin mümkün olmadığı, dolayısıyla kimya ile uğraşmanın doğru olmadığı hususunda öğütler verilmiştir. Kimya ile uğraşmak bu bakımdan iyi karşılanmamıştır:

Tama' mâla helâk-ı nâsa bâ'is̄
Taleb iksîr ile iflâsa bâ'is̄²⁴³

²⁴⁰ age. yk. 105b.

²⁴¹ age. yk. 106a.

²⁴² age. yk. 107a.

²⁴³ age. yk. 107a.

n. Tıb: Tıp ilmi konusu, bir çok nasihat-nâmelerde yer almıştır. Hatta tıbbî nasihat-nâmeler bile yazılmıştır. Nitekim *Nidaî* ve *Muhyî* isimli şairler sadece tıp konularını içeren nasihat-nâmeler yazmışlardır. İnsan sağlığını ilgilendirmesi ve Hz. Muhammed'in bazı hadisleri, şairleri bu konuda eser yazmaya sevk etmiştir, denilebilir. Tıp ilminin öğrenilmesi Gazzalî'ye göre "farz-ı kifâye"dir:

Tabîbe müstahabdur 'ilm-i ebdân
Devâ terkinde yokdur işm u 'isyân

Ğazālî efdal-ı ehl-i zamâne
Bu 'ilm-i tıbbâ dir farz-ı kifâye²⁴⁴

Nidaî'nin tıbbî nasihat-nâmesi şu beyitlerle başlamıştır:

Nidāyi'den işit pend ü nasihat
Sözi dürri cevâhirdür hakikat

Tabîb olana birkaç nesne lâzım
Buları bilmege ola mülâzım

.....
Tabāyi' bilmedür teşhis-i emrâz
Tekâsül eyleme feyz ide feyyâz²⁴⁵

Muhyî'nin tıpla ilgili eserinin öğütlerinden iki örnek:

Etibbānuñ budur pend ü kelâmı
Sakın ifrât ile yime ta'âmı

.....
Sakınğıl çok yimeklikden yimişi
Sarardur çok yimek beñzi vü dişi²⁴⁶

V. NASİHAT-NÂMELERDE SOSYAL ELEŞTİRİ

Sosyal konularda öğüt vermek üzere yazılan nasihat-nâmelerde şairler, dönemlerindeki bir çok kurum ve kişilerin eleştirildiğini görmek mümkündür. Eleştirinin bazen bütün toplumu hedef aldığı da görülür. Yavuz Sultan Selim dönemi şairlerinden Şemsî'nin aşağıdaki beyitlerinde remilciler ve şairler eleştirilmiştir.

²⁴⁴ age. yk. 102b- 103a.

²⁴⁵ *Nidayî, Nasihat-nâme*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, T.Y.3726, yk. 25b.

²⁴⁶ *Muhyî, Pend-nâme*, Tavşanlı Zeytinoğlu Ktp.T.Y.405/2, yk. 236b.

Kande bir oñmaduk olsa ser-seri
Kār-ı o remmāli veya şā'iri

.....
Hiç kişi olmasun öyleye yakın
Fitnesidür anlaruñ andan sakın²⁴⁷

Aşağıdaki beyitlerde ise ağalık taslayan bir kişinin, *Diyarbakarlı Emirî* tarafından nasıl eleştirildiği görülmektedir:

Mertebesüz itse heves bir beşer
Başlaya taklidine her der-beder

Bir iki huddām bir at iki raht
Sanma ki eyler seni ol nik-baht

.....
Çin-i cebin sāhte vaż'-ı vekār
Gösteresin sen seni tarz-ı kibār

İtmeyesin mālūñı halka 'atā
Kim ki dir sana kalender yā ağa

Elde medār olmağa bir kisb yok
Hem ola huddām ile horende çok²⁴⁸

Böyle insanlar bir evi şenlendirmek için bin evi yıkmaktan çekinmezler:

Bir kişi tā yıkmaya biñ hānei
Şeyn idemez olduğı virāneyi
Adın ağa kendin aç olursan sadee dostlarını güldürürsün:

Aduñ ağa ola vü etbā'uñ aç
Hande-i yārāna virürsin revāç²⁴⁹

Bazı nasihat-nâmelerde din ve tarikat istismarı yapan kişiler ağır bir üslupla eleştirilmiştir:

Ne şeri'at ne tarikat anlar
Ne mecâz u ne hakikat anlar

....

²⁴⁷ Şemsî, *Deh-Mürg*, yk. 32b.

²⁴⁸ Emirî, *Nasihât-nâme*, yk. 139b.

²⁴⁹ Emirî, *age.* yk. 140a.

Ekseri diş bileyüp kurbâna
Göz diker nezre bakar ihsan²⁵⁰

Nasihat-nâme adıyla yazılan bazı manzum eserlerde özellikle yazıldıkları dönemlerdeki kurum ve kişilerden Őikâyet konusu işlenmiş; oldukça ağır bir sosyal eleştiri uslûbu ile sosyal yergiye yer verilmiştir. Bilhassa yönetici kadro ile adalet mekanizmasının işleyişi çok eleştirilmiştir. Halka adalet dağıtmakla görevli “kaza” mesleği, denilebilir ki bu türün hemen bütün örneklerinde eleştirden nasibini almıştır. Bu kurumun, rüşvet ve haksızlığa her zaman müsait oluğu, hak dağıtımındaki aksamalar, ister istemez yergilere maruz kalması sonucunu doğurmuştur. XVII. yüzyıl Őairi kadı-zâde Mustafa İlmî ile Veysi’nin kaside şeklinde yazdıkları manzumeler, bu tür içinde taşıdıkları sosyal eleştiri özellikleriyle dikkat çekmektedir. Doğrudan padişaha hitap eden bu iki eserin üslûbu oldukça keskin bir eleştiri; bunun da ötesinde yergi niteliği taşımaktadır. Dönemin bir çok kurumu ve bu kurumların başındaki kişiler bu yergilerden ağır biçimde nasiplerini almışlardır. *İlmî*’nin manzumesi, adalet isteyen Şu beyitle başlamaktadır:

‘Adl ü dâd it vâriş-i milk-i Süleymân bilmiş ol
Pek za‘if oldu Őükûh-ı Al-i ‘Osmân bilmiş ol²⁵¹

Bunu takip eden beyitlerde padişah, kendisinden önceki Osmanlı hükümdarları ile kıyaslanmakta, onların ayda bir ayak divanı yaptıkları hatırlatılıp İstanbulluların zevk ve safa içinde yaşamaları ile taşranın içinde bulunduğu perişan durum karşılaştırılmaktadır:

Ceddüñ eylerdi ayak divânını her ayda bir
Böyle demde sen de çok çok eyle divân bilmiş ol

Ehl-i İslambol safâlar sürmede her küşede
Taşralarda toldı cümle âh u efğan bilmiş ol²⁵²

Bu devirdeki zulüm ve haksızlıklar da aşağıdaki beyitlerde ifade edilmektedir:

Her taraftan fitneler kopdı zulümler çok olup
Ref ine kâdir degüldür ehl-i imân bilmiş ol

²⁵⁰ Sünbülzâde Vehbî, age.s.59-60.

²⁵¹ Kadı-zâde Mustafa İlmî, *Padişaha Nasihat Yollu Manzume*, Milli Ktp.A.79/6, yk. 83a.

²⁵² age. yk. 83a.

Her kişi t  baş ek p fisk ile cevre başladı
Oldı her bir o maduk bir m r-ı m ran bilmiş ol

Yaktılar *Aydın* u *Sarh n* illerin c mle şir r
Niçe il var kalmadı yirinde bir c n bilmif ol

Aldı y k y k akçeyi *Kanlı Mehemed Beg* dahı
Andan artuk zulm ider her so ra varan bilmiş ol

S hib-i seyf   kalemsin dahı Ka‘be h dimi
Senden ister kullarına ‘adli Deyy n bilmiş ol

N muņ ‘adl ile okurlar hutbe v  sikke sen n 
Sorulur elbette senden ‘adl u ihs n bilmiş ol²⁵³

Bu beyitlerden sonra gelen b l mde ise devlet arkının nasıl
bozulduğu çarpıcı bir biçimde dile getirilmektedir:

şimdi beş biņ akçeye m lik olan her çift bozan
Y  kuz t u y  sip hi T rk u T rkman bilmiş ol

‘Askerin n ağniy sı ehl-i d kk n oldılar
Eslemezler narhı hiç bozuldı miz n bilmiş ol

.....

Kaldı ayakda fakir olan sip hi-z deler
Gedi anlar yirine k reki cing n bilmiş ol

V ‘ız oldı niçe m fsidler dahı kezz blar
K rsilerde nakl iderler kizb   b ht n bilmiş ol

K dılar okuduğın dutmaz hatibler a lamaz
Korkılır bir g n g ge açar bu Kur‘ n bilmiş ol

B yle zulm ile iki   yıl kalursa bu cih n
İnmeye g kden yire çok lutf u ihs n bilmiş ol

Her kes n yanma kaldı itd ğ ni g rdiled
C mle millet cem‘ olup g sterdi tuğy n bilmiş ol²⁵⁴

²⁵³ Kadı-z de Mustafa İlm , age.yk. 83a.

Halk içinde tütün ve uyuşturucu alışkanlığının yayıldığı, içki içenlerin çoğaldığı ve bunların çoğunun da ileri gelenler eliyle yapıldığı aşağıdaki beyitlerde belirtilmiştir:

‘Akla vü mālā muzır iken muzır olup yine
Şeyh ü şāb içre duhāni şimdi yeksān bilmiş ol

Berş ü afyon zehr ü zakkūm gibi iken yidiler
Toldı kahve-hānelerle cümle büldān bilmiş ol

Şürb-i hamr u hem livāta oldı şāyi ‘āleme
Bunları ekşer iden eşrāf u a’yān bilmiş ol

Rişvet almakla bozuldı cümle āyinüñ senüñ
Akçesüz vir mansıbı ehline sultān bilmiş ol

Veysî de aynı problemlerden şikâyetçidir: İnsanların dünya evini yapıp ahiret evini yaktıklarını; kadıların, defterdar ve paşaların yolsuzluk içinde bulduklarını sert bir yergi ile dile getiren *Veysî*, aşağıdaki beyitlerde, ülkeyi sarmış olan yolsuzluk ve kötülükleri bir bir saymaktadır:

Elā iy kavm-i İslambol bilüñ tahkik oluñ āgāh
İrişür nāgehan bir gün size kahr ile hışmu’llāh

.....
Vezāret sadrına geçmiş oturmuş bir bölük hayvān
Bu din ü devlete hidmet ider yokdur bir ādem vāh

Sırāt-ı müstakim üzre degüller şeyh ü vā’izler
Sapınca reh-nümā yoldan nice halk olmasun güm-rāh

.....
Bozulmasına dünyānuñ sebep paşalar ağalar
Fesād u fitneye bā’iş bulardur şüphesüz her gāh

.....
Balık başdan kokar dirler fesāduñ başı ma’lūmdur
Ne kādîr kimse bir nokta diye hāzā Kitābu’llāh

'Acebdür 'izz-i devletde cemi'ân Arnavud Boşnak
Çeker devrüñde zilletler şehâ Āl-i Resûlu'llâh²⁵⁵

Sonuç olarak, Türklerin İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra İran edebiyatının ünlü eserleri olan *Kâbûs-nâme* ve *Pend-nâme* etkisiyle yazılan nasihat-nâmelerde şairlerin ,”Din nasihattir” sözü doğrultusunda hareket ettiklerini söyleyebiliriz... Yukarıda bu tür eserlerde işlenen konulardan en yaygın olanlarına kısaca değinmekle yetindik. Çünkü etraflı bir inceleme ve tahlil bu makalenin sınırlarını çok aşacaktır.

Nasihat-nâmelerde, yazıldıkları döneme göre, özellikle sosyal hayatla ilgili konulardaki görüş, anlayış ve kavrayış değişikliklerini izlemek mümkündür. Bazı eserlerde övülen bir husus bir başkasında yerilebilmiştir. Şemsî'nin Deh-murg adlı eserinde Osmanlı devletindeki çeşitli toplum kesitlerinin karşılıklı savunma ve eleştirileri dikkati çekmektedir. Kimi eserlerde sistemli bir biçimde devlet yönetimindeki aksaklıkların eleştirildiği görülür.Nâbî'nin *Hayriyye*'si buna iyi bir örnektir. Bu da nasihat-nâmelerin , Türk düşüncesinin tarihî gelişimini öğrenmek açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA:

Adnî Receb Dede, *Pend-nâme*, Milli Ktp.A.3112.

Ahmed-i Dâ'î, *Vasiyyet-i Nüşirevân*, İ.H.Ertaylan, Ahmed-i Daâ, Hayatı ve Eserleri, İstanbul 1952.

Ahmed Fakih, *Çarh-nâme, Fahir İz, Eski Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul 1966.

Askerî, *Pend-nâme*, Süleymaniye Ktp.Ali Nihat Tarlan, 62/2.

Azmî, *Pend-nâme*, Milli Ktp.2009/9.

Bihîştî, *Heşt Bihîşt*, Süleymaniye Ktp.M.Arif-M.Murat, 19/1.

Cemâlî, *Nasihat-nâme*, Milli Ktp.A.3889.

Cemâlî, *Risâle-i Dürûb-ı Emsâl*, Süleymaniye Ktp.Rşd.593/4.

Cinânî, *Cilâü'l-Kulûb*, Adnan Ötüken İl Halk Ktp.(Cebeci- Milli Ktp), 61.

²⁵⁵ Veysî, *Nasihat Yollu Manzume*, yk. 63a vd.

- Emirî (Diyarbakırlı) , *Nasihât-nâme*, Milli Ktp.2669/9.
- Emîrî, *Mir'âtü'l-ibrâr* , Nuruosmaniye Ktp.2584/2.
- Fazlî, *Pend-nâme*, Süleymaniye Ktp.Esat Ef.245/2.
- Gülşenî, *Dil-güşâ*, Süleymaniye Ktp.Esat Ef.1403.
- Günahkâr, *Nasihât-ı Günahkâr*, Türk Tarih Kurumu Ktp.T.Y.422.
- Güvâhî, *Pend-nâme*, Haz.Mehmet Hengirmen, Ankara 1983.
- Hızrî, *Âb-ı Hayât*, Süleymaniye Ktp.Hacı Mahmut,3636.
- İbrahim Gülşenî, *Pend-nâme*, Süleymaniye Ktp.Hacı Mahmut,1042.
- İshak Rızâî, *Nazmu'l-'Ulûm*, Milli Ktp.A.2433.
- Kâdî-zâde Mustafa İlmî, *Padişaha Nasihat Yollu Manzume*, Milli Ktp.A.76/9.
- Meşâmî, *Pend-nâme*, Süleymaniye Ktp.Hüsrev Paşa ,503/3.
- Mevlânâ Eşref, *Nasihât-nâme*, Milli Ktp.A.3258/1.
- Muhyî, *Pend-nâme*, Tavşanlı Zeytinoğlu Ktp.T.Y.405/2.
- Muhyüddin Kâdirî, *Nasihât-nâme*, Milli Ktp.F.B.304.
- Nidâyî, *Nasihât-nâme*, Manisa İl Halk Ktp.T.Y.3726.
- Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye*, Haz.Süreyya Ali Beyzadeoğlu, İstanbul 1996.
- Şemseddin-i Sivâsî, *Gülşen-Âbâd*, Milli Ktp.A.849/1.
- Şemseddin-i Sivâsî, *Mir'âtü'l-Ahlâk*, Süleymaniye Ktp.Fatih,2835.
- Şemsî, *Deh-murg*, Milli Ktp.F.B.321/2.
- Şeyhülislâm Karaçelebi-zâde Abdülaziz, *Gülşen-i Niyâz*, Süleymaniye Ktp.Esat Ef.2405/2.
- Nâbî, *Hayriyye-i Nâbî*, Haz.Mahmut Kaplan, AKM.Yay.Ankara 1995.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinde İlimiye Teşkilâtı*, Ankara 1984.
- Veysî, *Nasihât Yollu Manzûme*, Milli Ktp.A.4635; C.134.
- Yunus Emre, *Risâletü'n-nushiyye*, Haz.A.Gölpınarlı, Yunus Emre Risaletü'n-nushiyye ve Divan, İstanbul 1965, C.I Ve II.C.I.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu bilig*, Haz. Reşit Rahmeti Arat, Metin 2.basım Ankara 1979; Çeviri Ankara 1988.
- Za'ifî, *Bâğ-ı Bihişt*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp.Revan , 822/1.
- Zarifî, *Pend-nâme-i Zarifî (tarihsiz eski harf basım)*. Bu eser Mehmet Aslan tarafından Sivas'ta 1994'de yayımlanmıştır.)

